

İLSAM Akademi Dergisi

Journal of ILSAM Academy

ISSN 2757-9212

Sosyal Barışı Bozan Acelecilik, Ön Yargı, Damgalama ve Ayrımcılığın Kur'ân Perspektifinde Sosyo-Psikolojik Boyutu

The Socio-Psychological Dimension of Hastiness, Prejudice, Stigma, and Discrimination, That Disturbs the Social Peace Environment, in the Perspective of the Qur'an

Hacı Mehmet SOYSALDI

Prof. Dr.
Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı,
msoysaldi50@nevsehir.edu.tr
ORCID: 0000 0002 7611 9935.

Asuman TURĞUT

(DİB), Vaiz / Yüksek Lisans Öğrencisi,
Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı,
asuman06nisanur@gmail.com
ORCID: 0000 0002 0981 0232.

Cilt/ Issue: 2/2, 323-368.

Geliş Tarihi: 10.07.2022

Kabul Tarihi: 01.09.2022

Atf: Soysaldi, Hacı Mehmet, Turğut Asuman "Sosyal Barışı Bozan Acelecilik, Ön Yargı, Damgalama ve Ayrımcılığın Kur'ân Perspektifinde Sosyo-Psikolojik Boyutu". *İLSAM Akademi Dergisi* 2/2 (Ekim 2022), 323-368.

Dipnot: Hacı Mehmet Soysaldi ve Asuman Turğut, "Sosyal Barışı Bozan Acelecilik, Ön Yargı, Damgalama ve Ayrımcılığın Kur'ân Perspektifinde Sosyo-Psikolojik Boyutu", *İLSAM Akademi Dergisi* 2/2(Ekim 2022), Sayfa.

ÖZ

Bu araştırmada toplumsal hayatta çok yaygın bir şekilde karşımıza çıkan ve sosyal barışı bozan acelecilik, ön yargı, damgalama ve ayrımcılık gibi olguların Kur'ân perspektifinde sosyo-psikolojik boyutu incelenmiştir. Araştırmada konuyla ilgili literatüre dayalı nitel araştırma yöntemi kullanılmış olup veriler, metin analizi çerçevesinde elde edilmiştir. Literatür taraması neticesinde ulaşılan verilere göre yerel alan yazınında acelecilik, ön yargı, damgalama ve ayrımcılık ilişkisini Kur'ân-î perspektiften ele alıp sosyo-psikolojik boyutuyla bir arada inceleyen bir araştırmanın mevcut olmaması bu araştırmanın önemini ve özgünlüğünü ortaya koymaktadır. Sosyal barışı bozan acelecilik, ön yargı, damgalama ve ayrımcılık gibi zararlı davranışları tedavi için Kur'ân-ı Kerim, bireysel farklılıkların ilahi hikmetin tecellisi olduğunun bilincini, teenni, hüsn-ü zan, doğru bilgi, muhakeme, sabır, kardeşlik, ünsiyet, güven, hoşgörü ve adâleti önermektedir. Zira sosyal hayatı barış, kardeşlik, birlik ve beraberlik esası üzere tanzim etmek ancak Kur'ân'ın öngördüğü ahlakî ilkeleri uygulamakla mümkündür. Bu araştırmada toplumsal barışı ifsat eden tutum ve davranışların Kur'ân'ın evrensel mesajları ışığında sosyo-psikolojik analizi yapılarak, literatüre ve insanlığa katkı sağlanmış, interdisipliner bir bakış açısı sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Sosyo-Psikolojik Analiz, Kur'ân, Acelecilik, Ön yargı, Damgalama, Ayrımcılık, Sosyal Barış

ABSTRACT

In this research, the socio-psychological dimensions of the phenomena such as haste, prejudice, stigmatization, and discrimination, which are very common in social life and disrupt social peace, were examined from the perspective of the Qur'an. In the research, the qualitative research method based on the literature on the subject was used and the data were obtained within the framework of

text analysis. According to the data obtained as a result of the literature review, the absence of a study that examines the relationship of haste, prejudice, stigma and discrimination from the perspective of the Qur'an and examines it together with its socio-psychological dimension reveals the importance and originality of this research. To treat harmful behaviors such as haste, prejudice, stigmatization, and discrimination, which disrupt social peace, the Qur'an raises awareness that individual differences are manifestations of divine wisdom, young people, good thoughts, correct knowledge, judgment, patience, brotherhood, familiarity, and trust promotes tolerance and justice. Because organizing social life based on peace, brotherhood, unity and solidarity can only be possible possible by applying the moral principles envisaged by the Qur'an. In this research, a socio-psychological analysis of attitudes and behaviors that destroy social peace in the light of the universal messages of the Qur'an has been made, contributing to the literature and humanity, and an interdisciplinary perspective has been presented.

Keywords: Socio-Psychological Analysis, The Qur'an, Haste, Prejudice, Stigma, Discrimination, Social Peace

EXTENDED ABSTRACT

Phenomena such as haste, prejudice, stigmatization and discrimination are very common in social life and disrupt social peace. These phenomena are not only the subject of psychology, sociology and social psychology. At the same time, verses are among the main topics of the Quran, which is the life guide that accepts the person as an addressee.

The improvement of these phenomena, which prevent people from establishing reliable communication and interaction in line with their common goals and destroy social peace and tranquility, will only be possible with the universal moral principles of the Qur'an, which invites its believers to goodness, peace, tranquility and brotherhood. The aim of this study is to analyze phenomena such as haste, prejudice, stigma and discrimination from the perspective of the Qur'an in a socio-psychological framework and to contribute to humanity and literature in the light of the universal teachings of the Holy Qur'an for the removal and correction of these harmful behaviors.

In this study, which was prepared with an interdisciplinary approach and qualitative research method, books, theses, articles, symposiums, journals, encyclopedias, dictionaries and web resources written in the field of religion, psychology and

sociology were used. As a result of the data obtained through the literature review, there is no research in the local literature examines the relationship of haste, prejudice, stigmatization and discrimination in a common pattern from the perspective of the Qur'an and examines it with an interdisciplinary dimension.

The difference of this research is that four related concepts are examined together from a socio-psychological point of view from the perspective of the Qur'an. With this reasoning, answers are sought in the research for the following problems: What is hasty and prejudiced? What is the effect of haste on the formation of prejudices? What is the Quran's approach to the hasty attitude? What are the behaviors that include cognitive structures, prejudiced attitudes, crimination and stigma mentioned among the universal messages of the Qur'an? What are the moral principles and values, as the main sources of Islamic morality that improve and strengthen human relations by arranging social peace in the Qur'an and hadiths?

According to Alfred Adler, the influence of temperament and mental states is in question in hasty behavior. The Qur'an states "Man was created in haste" and "Man wants evil as he wishes for good. He draws attention to the hasty temperament of man by saying, "Man is very hasty", and emphasizes the weakness of man's haste and wrong demands that are far from judgment. In the Qur'an, Allah mentions the attitude of prejudice with the concept of assumption. Expressing prejudice, which is mostly negative, with the concept of *sui zan*, Almighty Allah draws attention to the harms of prejudice to people. As a matter of fact, the prejudiced individual disseminates the information hastily whispered in his ear from false and dirty information sources without measuring and weighing and without researching the evidence, causing negative stereotypes to settle in the memory of the society, social conflict and dissolution, and destruction in the spiritual world of individuals. Therefore, Allah Almighty forbids speaking from behind, which constitutes the first step of prejudices and harms the honor of people that is, backbiting, in the words of the Qur'an, as Allport emphasized in the continuation of the same verse. Without sufficient information and evidence, the negative opinion and attitude that the individual has about the other, which does not have flexibility and contains false generalizations, is called prejudice. The morality of the Qur'an recommends nurturing good judgment, that is, positive judgment, against negative prejudice. Because prejudice disrupts the psychological well-being of individuals and social peace. In the background of prejudices, socio-cultural, psychological, cognitive, situational etc. many factors are involved. Stereotypes, which are embedded in the social memory and pave the way for the formation of prejudices and which are cognitive factors; consist of negative beliefs and ideas. Stereotypes that do not consist

of correct information have always been the main driving force of prejudice, stigma and discrimination. Stigma according to Goffman; is done with the aim of discrediting, humiliating and damaging reputation, so that people are marked and separated. The person who stigmatizes does not accept the person he/she stigmatizes as a human being based on his/her prejudices, acts without thinking and makes the life of the person stigmatized difficult, and causes many problems while practicing various discriminatory behaviors. At this point, the order " And do not insult one another and do not call each other by (offensive) nicknames" in the teachings of the Qur'an, which both contributes to the preservation and evolution of the spiritual structure of individuals and aims to create a civilized society by strengthening the spiritual structures of societies, prohibits stigmatization.

The findings of this research show that individual and social which have aspects such as hastiness, prejudice, stigmatization and discrimination are the products of a psychological process that goes hand in hand with each other and disrupts the mental balance of people and social peace.

The truth reached as a result of the analysis is rehabilitating the prejudices that are the main source of many evils such as stigmatization, discrimination, and the hasty nature that triggers them, in order for individual-social peace and harmony to be achieved, it is essential that every individual shapes his mental schema by taking the social memory of every social structure as a reference to the universal principles and values of the Qur'an and the Sunnah. In today's world where moral corruption and social disintegration are experienced, the world of humanity, which is in need of Islam's values such as peace, love, compassion, tolerance, brotherhood, goodwill, trust, justice and being serene, will only find the composure, peace and security it seeks with these values.

In short, the way to achieve social peace from the perspective of the Qur'an is to have an individual and social life in line with the universal teachings of the Qur'an that appeal to human nature, by turning to the common denominator of humanity.

GİRİŞ

Bireysel ve toplumsal hayatı evrensel ahlak ilkeleri üzerine bina eden İslâm dini, yüce kitabı Kur'an-ı Kerim aracılığıyla inananlarını iyiliğe, barışa, huzura ve kardeşliğe davet eder. Allah Teâlâ “*Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emreder, kötülükten men eder ve Allah'a iman edersiniz.*”¹ buyurarak İslâm toplumunun her bir ferdine önemli misyon yüklediğini ifade etmektedir. Bu misyonun yüklediği bilinçsel uyanışla Müslüman birey daima dar, eksik, hatalı, genellemeci, ayrıştırıcı, ötekileştirici, düşünce kalıplarından, söylem ve eylemlerden uzaklaşarak mutlak hakikat olan Kur'an ve sahih sünnetin rehberliğinde toplumsal hayatı inşa ve ihya etmek durumundadır.² Kur'an'ın ilke ve değerlerinin tüm insanlar tarafından benimsendiği toplumsal bir yapıda insanlar arası iyi ilişkilerin ve barışın hâkim olacağı inkâr edilemeyecek bir sosyal gerçekliktir.

Acelecilik, ön yargı, damgalama ve ayrımcılık gibi tutum ve davranışlar; toplumsal barış ve huzuru yok edici, insanların güvene dayalı iletişimde ve nitelikli etkileşimde bulunmalarını ve ortak hedefler doğrultusunda bir araya gelmelerini engelleyici özellikler barındırmaktadır.³ Toplumsal hayatta etiketleme, dışlama, ötekileştirme, ayrımcılık gibi çok farklı şekillerde tezahür eden ön yargı, bir grubun üyesi olan bireylerde, gruplar arasında ve bütün toplumda birçok soruna kaynaklık etmekte, günlük hayatta ise doğrudan bir bilgi ve kanıt dayanmaksızın acele bir şekilde erkenden ifade edilen yargılar olarak söylem ve davranışlarda ortaya çıkmaktadır.⁴

Araştırmanın kuramsal çerçevesinde öncelikle acelecilik, ön yargı, damgalama ve ayrımcılık kavramları tanımlanarak sosyo-psikolojik açıdan değerlendirilmekte sonrasında ise bu olguların Kur'an perspektifinde sosyo-psikolojik boyutu âyetler ve hadislerle ortaya konulmaktadır. Son bölümde ise sosyal barışı bozan acelecilik, ön yargı, damgalama ve ayrımcılık gibi hastalıklı olguların tedavisi için Kur'an-ı Kerim'in önerdiği ahlakî ilke ve değerlere yer verilmektedir. Bu makalede araştırmanın kuramsal çerçevesinde yazılmış sosyoloji ve psikolojiye dair eserlerden, alan yazınında yapılmış çalışmalardan, tefsir ve hadis kaynaklarından, web siteleri ve sözlüklerden yararlanılmıştır.

Bu araştırmanın farkı birbiri ile ilintili dört kavramın Kur'an perspektifinde sosyo-psikolojik açıdan bir arada incelenmesidir. Bu doğrultuda şu problemlere

³ Çetin Erdoğan, *İlköğretim Okullarında Güven Kültürü ve Ön yargı ile İlişkisi* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012), 11.

⁴ Mustafa Toper - Aytül Ayşe Cengiz, “Kişilik, Sosyal Baskınlık ve Ön yargı: Eski Hükümlülere Yönelik Bir İnceleme”, *Çalışma ve Toplum Dergisi*62/3 (Ocak2019), 1758.

araştırmada cevap aranmıştır: “Acelecilik ve ön yargı nedir? Aceleciliğin ön yargıların oluşmasındaki etkisi nedir? Kur’ân-ı Kerim’in acelecilik tutumuna yaklaşımı nedir? Ayrımcılık ve damgalama davranışlarına yol açan ön yargıların arka planında yer alan bilişsel yapılar nasıl oluşmaktadır? Kur’ân’ın evrensel mesajları arasında zikredilen bilişsel yapılar, ön yargılı tutumlar, ayrımcılık ve damgalama içeren ifade ve davranışlar nelerdir? İslâm ahlakının temel kaynakları olan Kur’ân-ı Kerim ve hadislerde sosyal barışı tanzim ederek insan ilişkilerini ıslah edip güçlendiren ahlakî ilke ve değerler nelerdir?”

Literatür taraması ile ulaşılan veriler neticesinde yerel alan yazınında ön yargı olgusunu sadece Fikret Gedikli’nin “Sosyo-Psikolojik Açıdan Kur’ân’da İnsan Onuru ve Ön yargı İlişkisi” bağlamında ele aldığı ve acelecilik olgusunu ise Abdurrahman Kasapoğlu’nun “İnkâr ve Acelecilik Karakteri”, İsmail Kılıç’ın “Kur’ân’da Şirk ve Acele Azap Talebi” ve Yaşar Atıla’nın “Nefs Tezkiyesi ve İnsanın Aceleciliğinin Islahı” bağlamında ele aldığı müşahede edilmiştir. Bu çalışmalar dışında yapılan araştırmaların ekseriyeti, psikoloji, sosyoloji ve sosyal psikoloji bilim araştırmacıları tarafından yapılmış olup çok sınırlı sayıda bir çalışmada ise dinin, bu olgulara olumlu-olumsuz etkileri tartışılmıştır. Bu çalışmanın önemi, metin analiz yöntemiyle ve interdisipliner bir yaklaşımla hayat rehberi Kur’ân perspektifinden alan yazınına yeni bilgiler sağlayacak olmasıdır.

1. SOSYO-PSİKOLOJİK KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Acelecilik

Türk dil kurumu sözlüğünde “acele” kavramı, fiil olarak “*çabuk davranmak, ivmek, telaş etmek, sabırsızlanmak*”, sıfat olarak “*hızlı yapılan, çabuk, tez, ivedi*”, zarf olarak “*vakit geçirmeden, tez olarak*”, isim olarak “*tez davranma gerekliliği*” anlamlarında yer alır. Acelecilik kavramı ise “*aceleci olma durumu, ivenessizlik*” anlamına gelen bir isimdir.⁵

el-Acele, Kur’ân-ı Kerim’de birçok âyeti kerimede türevleriyle birlikte zikredilen Arapça bir kavram olup insanın tabiatında var olan olumsuz yönelimlerden biri olarak zikredilmektedir.⁶ Râğıb el-İsfehani’nin el-Müfredat adlı eserinde “el-acele” kelimesinin anlamı “*Bir şeyi vaktinden önce talep etmek ve taharrî edip peşine düşmek*” olarak ifade edilmektedir.⁷ el-İsfehani Enbiya Sûresinin 37. ayetinde yer alan “*İnsan, aceleden yaratılmıştır*” beyanında “acele”

⁵ Türk Dil Kurumu Sözlükleri, “Acele”(Erişim 24 Ağustos 2022).

⁶ M. Doğan Karacoşkun, “Kur’ân Bağlamında Olumsuz Davranışlara Psikolojik Yaklaşımlar”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (Haziran 2005), 96.

⁷ Râğıb el-İsfehânî, *Müfredât Kur’ân Kavramları Sözlüğü*, çev. Yusuf Türker (İstanbul: Pınar Yayınları, 2012), “Acele”, 974.

kelimesinin “*insanın terkiibini oluşturan kuvvelerden birisi*” manasına geldiğini zikreder.⁸ İbn Manzûr ise “acele” kavramını yavaşlığın zıddı sürat olarak beyan eder ve Kur'ân-ı Kerime'de zikredilen “*İnsan aceleci olarak yaratılmıştır.*”⁹ ibaresinde insanın aceleci tutum ve davranışının huy, mizaç ve alışkanlık edinmesi anlamında olduğunu açıklar. Devamında niçin huy-mizaç olduğunu şöyle beyan eder: Acelenin insandan bir huy-mizaç olarak kastedilmesi en güçlü manadır. Çünkü acelecilik sürekli olan yaygın bir haldir. Bu hali insan kalbinde taşıdığı için işini sağlam yapmaktan alı koyar ve bakış açısını daraltır.¹⁰ Alfred Adler'e göre bir insanın acele ve telaş ile davranış sergilemesinin temelinde bilhassa mizaç olmakla birlikte ruhsal bir durumun etkisi de söz konusu olabilir.¹¹ İnsanda aceleciliğin ortaya çıkmasına sebep olan etkenler arasında nefsin (ego) psiko-sosyal dürtüleri de zikredilir. Bunlar; çeşitli arzu ve isteklere süratlice kavuşma ve elem verici hallerden bir an önce kurtulma, ısrarla yönelme dürtüsü, muhakeme yapmadan akla gelen ilk düşünceyle harekete geçmek, egodan gelen dürtülerin güçlü etkisiyle iradenin kontrolünü kaybetmesidir.¹² Nitekim hangi meselede olursa olsun düşünmeden karar vermek ön yargı gibi fikri kaymaya ve damgalama, dışlama, ayrımcılık gibi nice yanlış olumsuz davranışa yol açmaktadır. Aceleci birey ve toplumların öne çıkan özelliği bilgisizliğidir.¹³ Bilgi eksikliğinden kaynaklı aceleci tutum sonucu birey, iyi ya da kötü şeklinde olayları ve olguları kategorize edip birbirinde ayırt etmez.¹⁴ Duygu, düşünce ve davranışsal boyutu olan aceleciliğin insanın faydasına olan etkileri olsa dahi birey ve toplum açısından birçok zararı da söz konusudur. Acele davranan kişinin hüküm vermede yanılığa düşmesi, fikirlerinde sapma göstermesi, pişmanlık yaşaması kuvvetle muhtemeldir.¹⁵ Hâlbuki insan teennî ile hareket ederek gerekli doğru ön bilgiyi elde edip muhakeme gücünü ortaya koyarsa her türlü yanlış karardan, reddetmeden, peşin hükümden, pişmanlık duyacağı davranışlardan korunma imkânına kavuşacaktır.

Acelecilik kavramı ile bağlantısı olup analizi yapılacak ikinci kavram olan ön yargı, çok farklı açılardan tanımlaması yapılan ve anlam çerçevesi çok geniş bir

⁸ İsfehâni, “Acele”, 975.

⁹ *Kur'ân Yolu* (Erişim 24 Ağustos 2022), el-Enbiyâ 21/37.

¹⁰ İbn Manzûr, *Lisânu'l Arab* (Kahire: Dâr'ul Hadîs, 1434/2013), “acele”, 6/102-104.

¹¹ Alfred Adler, *İnsan Tanıma Sanatı*, çev. Kâmuran Şipal (İstanbul: Say Yayınları, 2010), 378.

¹² Karacoşkun, “Olumsuz Davranışlara Psikolojik Yaklaşımlar”, 96; Abdurrahman Kasapoğlu, “İnkâr ve Acelecilik Karakteri”, *Kelam Araştırmaları*4/1, (Şubat 2006), 96.

¹³ Kasapoğlu, “Acelecilik Karakteri”, 93.

¹⁴ Abdurrahman Kasapoğlu, *Kur'ân'da İman Psikolojisi* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1996), 212,213.

¹⁵ Kasapoğlu, “Acelecilik Karakteri”, 91,92.

kavramdır. Ön yargı kavramını tüm boyutlarıyla bu araştırmada analiz etmenin mümkün olmaması hasebiyle araştırmanın maksadına uygun bir şekilde anlam çerçevesi sınırlandırılarak ele alınacaktır.

1.2. Ön Yargı

Bir olayı, durumu, insanı ilgilendiren meselelerde yeterli bilgi ve kanıt olmadan ferdin öteki hakkında sahip olduğu kanaat ve tutuma ön yargı denir.¹⁶ Öteki, toplumsal etkileşim tiplerinden uyum ya da çatışma davranışları yoluyla iletişim kurulandır.¹⁷ Dolayısıyla öteki denilen grup yahut birey, “beni” tanzim sürecinde hissedilen bir gereksinimdir. Ötekiyi tanımanın ve varlığı hakkında bilgi sahibi olmanın ön şartı etkileşim ve temastır. Öteki ile kurulan etkileşim ve temasın ana motivasyon kaynakları ise bireysel kimliği oluşturan kendini iyi hissetme gereksinimi ve sosyal kimliği sağlayan ait olma gereksinimidir. Öteki, insanın kendisini toplumsal hayatta ortaya koyabilmesi için olumlu bir varlık iken hakkında yeterli bilgi elde edilemediği noktada korkulan tehlikeli bir varlığa dönüşür. Korku nesnesi haline gelen ötekinin bilgi eksikliğinden kaynaklı bilinmezliği, bireyin sosyal mesafe oluşturarak ondan uzaklaşmasına ve ötekinin güvenilmez olduğu ön yargısının zihninde oluşmasına yol açmaktadır.¹⁸ Binaenaleyh olumlu yargı taşıyan ön yargılar olmakla birlikte ekseriyeti olumsuz yargı içermektedir. Sosyal psikoloji kuramına göre ön yargı bilhassa bir grup ve üyelerine yönelik peşin hüküm, negatif yargılar, esneklik taşımayan ve yanlış genellemeler içeren bir antipati yani hoşlanmama, uyuşmama, ülfet edememe tutumdur.¹⁹ Ön yargıyı diğer bireylere ve gruplara yönelik haksız, hoşgörü barındırmayan, ayrımcı tutumlar olarak açıklar Harding ve arkadaşları. Schleiermacher ise ön yargıların temelinde acelecilik ve taraf tutma davranışının yer aldığını beyan eder.²⁰ Tanımlardan da görüldüğü üzere ön yargı; acelecilik, ötekileştirme, ayrımcılık gibi kavramlarla el ele giden çoğunlukla olumsuz duygu ve davranışları içerisinde barındıran, bireyin psikolojik iyilik halini ve sosyal barışı izale eden bir tutumdur.

¹⁶ Gordon W. Allport, *Ön Yargının Doğası*, çev. Nur Nirven (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları, 2016), 38; Çiğdem Kağıtçıbaşı - Zeynep Cemalcılar, *Günümüzde İnsan ve İnsanlar: Sosyal Psikolojiye Giriş* (İstanbul: Evrim Yayınları, 2012), 381.

¹⁷ Ümrân Açıkgöz, *Gaziantep'te Öğretmenlerin Gözünden Yerli ve Suriyeli İlişkilerinde Ön yargılar ve Toplumsal Mesafe* (Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 19; Sosyoloji (Sos), “Aranan: Toplumsal Etkileşim” (Erişim 26 Ağustos 2022).

¹⁸ Açıkgöz, *Ön Yargılar ve Toplumsal Mesafe*, 21,22.

¹⁹ David G. Myers, *Sosyal Psikoloji*, çev. Serap Akfırat (Ankara: Nobel Yayıncılık, 2019), 308; Allport, *Ön Yargının Doğası*, 38.

²⁰ Allport, *Ön Yargının Doğası*, 40; İbrahim Gürses, “Ön yargının Nedenleri”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/1 (2005), 143,144.

Fertlerin ve cemiyetlerin münasebetlerini ifsat eden ön yargıların arka planında sosyo-kültürel, psikolojik, durumsal vs. birçok etken yer almaktadır.²¹ “İnsanlar niçin ön yargılı ayrımcı tutum sergiler?” sorusunun geri planındaki gerçekliği “*ön yargılı ayrımcı tutumu, aslında kendinin de farkında olmadığı bir gereksinimi karşılamaktadır. Bu gereksinim, yıpranmış olan egosunu tamir etmek, yükseltmektir.*” ifadeleriyle açıklar Kağıtçıbaşı.²² Toplumsal davranışlar içerisinde en yaygın ve en tehlikeli tutum olan ön yargı, pek çok insanın hayatını bir biçimde etkiler. Engelli olmak, din, cinsiyet, milliyet, etnik köken, dış görünüm, kültürel tercih vb. ile nitelendirilebilen bir grubun üyesi olanlar, ön yargılara en çok maruz kalanlardır. İnsan kimliğinin farklı yönleri olanlar, ön yargılara en çok maruz kalanlardır. İnsan kimliğinin farklı yönleri olan cinsiyeti, dini inançları, giyim tarzı, fiziki görünümü, mesleği, hobileri, hastalıkları, hatta memleketi dahi stereotipleştirme ile yani kalıpyargılar ile karşı karşıya kalmaktadır.²³ Peki, kalıpyargı (stereotip) nedir? Kalıpyargı belirli bir gruba, nesneye dair bilgi boşluklarını doldurup o grup veya nesne hakkında iyi ya da kötü gibi sıfatlarla karara varmayı teşvil eden geçmişte oluşmuş izler, imajlar, intibalar ve atıflar bütünü şeklinde insan zihninde oluşan imgelerdir.²⁴ Bilhassa yeni bir durum ve olgu ile karşı karşıya kaldığımızda yahut yeni bir grup ile bir araya geldiğimizde zihnimizde var olan bu imgeler ışığında bu olgu, durum ve gruba dair bilgimiz şekillenir. Yani kalıpyargılar, ön yargılar öncesi zihinde oluşmuş bilişsel yapılar, fikirler ve inançlardır.²⁵ Ön yargı ile kalıpyargı toplumsal realiteyi şema şeklinde ortaya koyan ve birbirinden farklı lakın birbiriyle ilişkili iki kavramdır. Kalıpyargılar toplumsal boyutu, ön yargılar kişisel boyutu yansıtırlar.²⁶ Kişilik ile ön yargı arasındaki ilişkiyi araştıran çalışmalara göre ön yargı ile kişilik birbiri ile münasebeti olan iki kavramdır. İnsanın şahsına has gözlemlenebilir tüm alışkanlık ve davranışları kişiliğini oluşturur. Kimi bireylerin diğerlerine nazaran daha ön yargılı tutum sergilemelerinin nedeni kişiliğindeki farklılıklardan ileri gelirken kimi bireylerin ise grup üyeliğindeki

²¹ Gürses, “Ön Yargının Nedenleri”, 148.

²² Kağıtçıbaşı - Cemalcılar, *Günümüzde İnsan ve İnsanlar*, 161.

²³ Elliot Aronson vd., *Sosyal Psikoloji*, çev. Okhan Gündüz (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2012), 745; Nil Gürel, “Kişilik Psikolojisi, Ön Yargının Psikolojisi ve Kamuoyu Gordon Allport ve Walter Lippmann’ın Görüşleri Çerçevesinde Bir Değerlendirme”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2/2 (2011), 107.

²⁴ Melek Göregenli, “Temel Kavramlar: Ön Yargı, Kalıpyargı ve Ayrımcılık”, *Ayrımcılık: Çok Boyutlu Yaklaşımlar*, ed. Kenan Çayır - Müge Ayan (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2018), 23.

²⁵ Murat Peker, “Psikolojik Açısından Ön Yargı ve Ayrımcılık”, *Ayrımcılık: Çok Boyutlu Yaklaşımlar*, ed. Kenan Çayır - Müge Ayan (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2018), 23; Peker, “Ön yargı ve Ayrımcılık”, 42; Mehtap Erdoğan, *Bireysel ve Toplumsal Bir Durum Olarak Türkiye’de Ön yargı ve Ayrımcılık* (Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013), 8.

²⁶ Erdoğan, *Türkiye’de Ön Yargı ve Ayrımcılık*, 8.

farklılıkların etkisinden kaynaklanmaktadır.²⁷ Allport'a göre ön yargılı kişiliği diğerlerinden ayıran birtakım nitelikler vardır. Bunlar; benlik saygısındaki zayıflık, iç kaygıları, çatışmaları, stresleri, belirsizlikler, korku, başa çıkma kaygısı ve değişime direnç gibi ayırıcı niteliklerdir. Anlaşılmaktadır ki ön yargı, duygu boyutu olan bir tutum olmasının yanında kişilik ayırıcı bir niteliğe de haizdir.²⁸ Bazı araştırmacılara göre ön yargıların ve ayrımcılığın azaltılabilmesi, bireylerin karşılıklı sosyal teması ile mümkündür. Karşılıklı temas, bireylerin zihnindeki eksik ve yanlış genellemeleri yok eden, bireyler arasındaki mesafeleri kısaltan, birbirlerini tanıyarak kabul etmelerini sağlayan önemli bir vasıttır.²⁹

1.3. Damgalama

Türk Dil Kurumu Sözlüğünde damgalamak kelimesinin mecazî anlamı “*Bir kimseye gerçeğe dayanmadan herhangi bir özellik veya nitelik yüklemek*”, “*Birine yüz kızartıcı bir suç yüklemek*” şeklinde yer alır.³⁰ Çok çeşitli anlamlar yüklenen damgalama kelimesine eski Yunan dilinde, “*delik, delmek, yara, iz*” gibi somut manalar hamledilmiş olup damgalama olgusunu bir kitap yazarak ayrıntılı bir şekilde inceleyen Goffman'a göre damga, günümüzde bizzat “*gözden düşme, aşağılanma ve itibar düşüklüğünün göstergesi*” olan ve bu amaçlarla kullanılan bir kavramdır.³¹ İster psikoloji ister sosyal psikoloji alanında olsun “*insanların ötelenmesi, işaretlenmesi ve ayrıştırılması*” damgalama olarak tarif edilir.³² Sosyal damgalama ile farklılaştırılan kişi yahut gruba olumsuz nitelikler yüklenerek kötülenir ve toplumdan soyutlanıp tecrit edilirler.³³ İnsanlık tarihinin her döneminde görülen damgalamanın kökeninde ön kabul ve ayrımcılık yer alır.³⁴ Bazen de damgalamada bulunan insanlar, bir kusur üzerinden hareket

²⁷ Gürel, “Ön Yargının Psikolojisi”, 114,119.

²⁸ Gürel, “Ön Yargının Psikolojisi”, 120,121; Allport, *Ön yargının Doğası*, 105.

²⁹ Yavuz Çobanoğlu - Murat Cem Demir, “Tunceli’de ‘Öteki’ Olmak: ‘Öteki’ nin, ‘Ötekisi’ ne Bakışı Üzerine Bir Alan Araştırması”, *Turkish Studies* 13/8 (Eylül 2018), 523.

³⁰ “Damgalamak”, *sozluk.gov.tr*, ts. (Erişim 03 Eylül 2022).

³¹ Erving Goffman, *Damga: Örselenmiş Kimliğin İdare Edilişi Üzerine Notlar*, çev. Ş. Geniş vd. (Ankara: Heretik Yayıncılık, 2014), 29; Sümeyye Özmen - Ramazan Erdem, “Damgalamanın Kavramsal Çerçevesi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 23/1 (2018), 186.

³² Kevser Çağlan, *Psikolojik Hastalıkların Yanlış Yorumlanması ve İnanç Eksikliği Olarak Damgalanması Sürecinde Manevi Destek İhtiyacı* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019),

³³ Mehmet Kırlioğlu, “Ön Yargılar ve Sosyal Hizmet: Sosyal Hizmet Bölümü Öğrencilerinin Kadına Karşı Ön yargıları”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi* 22/1 (Nisan 2019), 26.

³⁴ Çağlan, *Damgalanma Sürecinde Manevi Destek İhtiyacı*, 1.

ederek birçok kusur atfeden sıfatlarla damgalamaya temayül gösterirler. Böylece damgalama davranışı sergileyen kişi, zanna yani ön yargılarına dayanarak damgaladığı (etiketlediği) kişiyi insan yerine koymayarak ve düşünmeden hareket ederek damgaladığı şahsın hayatını zorlaştırıp çok çeşitli ayrımcılıklar tatbik eder.³⁵ Geçmiş toplumlarda ve günümüz toplumlarında damgalama; lekeleme, dalga geçme, alay etme, küçümseme, dışlama, sataşma, ayrımcılık yapma, uzaklaştırma, tepeden bakma, itibarsızlaştırma, değersizleştirme, kınama, kötü şöhret kazandırma biçimlerinde tezahür etmektedir.³⁶ Toplumsal hafızaya yerleşmiş olumsuz inançlardan oluşan kalıpyargı ve ön yargılar, damgalamanın temelini oluşturur. Etiketleme yoluyla olumlu tüm nitelikleri gölgelenen kişinin hatta ailesinin dahi benlik saygısı, sosyal kimlik değeri ve hayat kalitesi düşürülmektedir.³⁷ Bireyler arası iletişim ve etkileşim yoluyla ortaya çıkan etiketleme, hem bireyin hem de ailesinin toplumdan uzaklaşarak yalnız hissetmelerine, aidiyet sağlayamamalarına, dış dünyadan soyutlanmalarına sebep olan olumsuz bir sosyo-psikolojik etkiye yol açmaktadır.³⁸ Neticede damgalama, bireylerin içsel huzurunu bozarak psikolojik dengesinin sağlıklı işleyişini engellemektedir. İlerleyen süreçte etiketlenen kişi, örselenen kimlik ve benliğinin etkisiyle kendi benliği hakkında olumsuz yargılarda bulunarak damgalamayışı içselleştirmekte, zihninde kendine dair olumsuz şema oluşturarak suçluluk ve utanç duymaktadır.³⁹ Ekseriyetle toplumsal kaynaklara erişimi az olan zayıf kesim; çocuklar, fakirler, yaşlılar, kadınlar, psikolojik-fizyolojik rahatsızlıkları olanlar, azınlıklar etiketleme ve ayrımcılığın nesnesi olmaktan etiketlemeye karşı koyamamaktadır.⁴⁰ Tüm bu bilgiler çerçevesinde çıkan sonuç şu ki hayatı çekilmez hale getiren damgalamanın birey ve toplum açısından büyük tehdit olduğunun farkına varmak sosyal barış için önemli bir adım olacaktır. Ayrıca bireyleri kaynaştırıcı ve benzerlik oluşturucu tesirleri taşıyan inanç ve kültür, toplumda sosyal uyumu sağlar. İnanç ve kültürün bu işlevinin sosyal damgalama, sosyal çatışma ve sosyal bölünmenin önünde koruyucu

³⁵ Goffman, *Örselenmiş Kimlik*, 33,34.

³⁶ Goffman, *Örselenmiş Kimlik*, 67; Özmen - Erdem, "Kavramsal Çerçevesi", 187,188; Mihrican Zorlu - Selda İldan Çalım, "İşyerinde Damgalama ve Ayrımcılık Faktörü Olarak HIV/AIDS", *Çalışma ve Toplum Dergisi*0/35 (2012), 170; Çağlan, *Damgalanma Sürecinde Manevi Destek İhtiyacı*, 9.

³⁷ Havva Tel - Şükran Ertekin Pınar, "Ayaktan İzlenen Psikiyatri Hastalarında İçselleştirilmiş Damgalama ve Benlik Saygısı", *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi* 3/2 (2012), 62.

³⁸ Yavuz Yılmaz vd., "Covid-19 ve Damgalama", *Kocaeli Medical* 1 (2021), 49.

³⁹ Erkan Yaman - Halime Güngör, "Damgalama Eğilimine İlişkin Öğretmen Görüşleri", *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*0/18 (2014), 824,825; Ayşegül Bilge - Olcay Çam, "Ruhsal Hastalığa Yönelik Damgalama ile Mücadele", *TAF Preventive Medicine Bulletin* 9/1 (2010), 73.

⁴⁰ Özmen - Erdem, "Kavramsal Çerçevesi", 189.

kalkan oluşturacağı da unutulmamalıdır.⁴¹ Bundan sonraki kısımda ön yargı ve damgalamanın davranışsal yönü olan ayrımcılık konusu, makalenin kavramsal örüntüsü çerçevesinde incelenecektir.

1.4. Ayrımcılık

Bizzat bir gruba yönelik hissedilen olumsuz hissiyatlar ve tutumlar hasebiyle o gruba ve üyelerine gösterilen negatif davranışlara ayrımcılık denir.⁴² Yani bir kişi ya da grubun bir niteliği dolayısıyla eşit olmayan farklı muamele görmesidir ayrımcılık.⁴³ Allport'a göre ön yargıları eyleme geçiren olumsuz tutum ve davranışlar etki derecesine göre şu şekilde sıralar: “*Arkadan konuşma, uzak durma, ayrımcılık, fiziksel saldırı, ortadan kaldırmadır.*”⁴⁴ Adorna'ya göre ön yargı ve ayrımcılığın başlıca aracı dildir.⁴⁵ Nitekim insan zihninde oluşan basmakalıp düşünceler, uzantıları olan ifadelerde görünüm kazanırlar. Kalıpyargıların duygu yönü olan ön yargıların davranışsal neticesi ise ayrımcılıktır.⁴⁶ Bir başka tanıma göre ayrımcılık, bir bireyin ön yargı taşıdığı kişi yahut gruplara olumsuz eylemde bulunmasıdır.⁴⁷ Bu noktada damgalama, ayrımcılığı meydana getiren etkenlerin başını çeker.⁴⁸ Bireyin yahut grupların ön yargı ve etiketleme vasıtasıyla bir takım hak, fırsat ve menfaatlerinin sınırlandırılması ve mahrum bırakılmasına ise ötekileştirme adı verilir.⁴⁹ İlk ayrımcılık davranışını bireyin kendi aklı ve egosu ortaya koyar. Böylece insanın egosu, yetkinliğini tahrip eden ötekileri ve yabancıları tehlikeli ve kötü olarak damgalar.⁵⁰ Kategorileendirme yoluyla çalışan insanın bilişsel yapısı, etrafta olup biten durum ve olayları sınıflandırarak yaşamı kolaylaştırma eğilimi gösterir. Dolayısıyla insan zihni kendisine yakın inanç ve kültüre sahip kişi ve gruplara yakınlık hissederken kendinden farklı

⁴¹ Çağlan, *Damgalanma Sürecinde Manevi Destek İhtiyacı*, 1.

⁴² Kağıtçıbaşı - Cemalcılar, *Günümüzde İnsan ve İnsanlar*, 148.

⁴³ Şahander Akçay vd., *Makro Sosyal Hizmet Çerçevesinde Damgalama Üzerine Bir İnceleme* (İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Enstitüsü, Lisans Tezi, 2020), 5.

⁴⁴ Allport, *Ön Yargının Doğası*, 44.

⁴⁵ Göregenli, “Ön Yargı, Kalıpyargı ve Ayrımcılık”, 26.

⁴⁶ Ali Zafer Sağıroğlu, *Türkiye’de Etnisite, Din ve Ön Yargı: Üniversite Öğrencileri Örneği* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014), 79.

⁴⁷ Göregenli, “Ön Yargı, Kalıpyargı ve Ayrımcılık”, 21.

⁴⁸ Kırılıoğlu, “Ön Yargılar ve Sosyal Hizmet”, 26.

⁴⁹ Akçay vd., *Damgalama Üzerine Bir İnceleme*, 5.

⁵⁰ Bilge - Çam, “Damgalama ile Mücadele”, 72.

olan kişi ve grupları tehlikeli görüp uzaklaşır.⁵¹ Ayrımcılık yaparken farkında olmadan benliğini yücelterek psikolojik bir ihtiyacını gideren insan, üye olduğu gruba ve üyelerine ayrıcalık ve pozitif tutum gösterirken öteki gördüğü dış grup ve üyelerini hor görüp yok etmeye çalışır.⁵² Neticede bireyler ve toplumlar, tabiatlarında olan ön yargılarında tesiriyle ötekileştirdiği ve davranışlarını anormal gördüğü dış grupları ve üyesi bireyleri etiketlemektedir.⁵³ Kendilerini normal özelliklere sahip gören bireyler; genellikle dili ve ten rengi farklı olanları, fiziksel engellileri, farklı karakterleri, ahlaki kusuru olan bireyleri, başka inanca sahip olanları, karşı cinsi, çeşitli hastalıklarla mücadele eden kişileri öteki/onlar yani bizden farklı olanlar ön yargısıyla etiketleyip dışlayarak, hak ve özgürlüklerini kullanmalarını sınırlandırarak yahut engelleyerek ayrımcılık davranışı sergilemektedir.⁵⁴ Öyle ki bazı durumlarda etiketleme, dedikodudan kabul görmemeye, kız vermemekten lakap takılmaya, kiralık ev bulamamaktan işten atılmaya, sosyal mesafe ile yaşam alanından uzaklaştırılmaya kadar uzanan açık ayrımcılığa yol açar.⁵⁵ Ayrımcılığın bir farklı görünümü ise etnosentrizmdir. Etnosentrizm; bireyin içinde var olduğu kültürü, inancı, etnik grubu üstün kabul etmesi ve dış grubu yahut üyelerini ise küçümseyip aşağılama temayülüdür. Bu temayül ile kişi kendi inancının, kültürünün ve toplumunun değerlerini merkeze alarak öteki gördüğü inançları, kültürleri ve etnik yapıları yargılar.⁵⁶ Gerçek olan şu ki hangi çeşidi olursa olsun ayrımcılık toplum fertleri arasında barışı, kardeşliği, huzuru, güveni yıkan sosyo-psikolojik bir etkiye sahiptir. Araştırmamızın en başından buraya kadar yaptığımız analiz göstermektedir ki acelecilik, kalıpyargılar, ön yargılar, damgalama ve ayrımcılık birbiriyle ilişkili bir psikolojik sürecin ürünleridir. Bu süreçlerin sağlıklı yönetilmesini sağlayan ve bozulma durumunda ıslah eden Kur'an'ın ilkelerine son bölümde değinilecektir.

⁵¹ Ermamat Ergeshov, *Sosyal Yaşamda Ön yargıların Aşılmasında Din Öğretimi Program Geliştirme Çalışmaları (Rusya Örneği)* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017), 82.

⁵² Peker, "Ön Yargı ve Ayrımcılık", 47,48.

⁵³ Çağlan, *Damgalanma Sürecinde Manevi Destek İhtiyacı*, 13.

⁵⁴ Goffman, *Örselenmiş Kimlik*, 185; Kağıtçıbaşı - Cemalçılar, *Günümüzde İnsan ve İnsanlar*, 317; Zorlu - Çalın, "Damgalama ve Ayrımcılık", 170.

⁵⁵ Zorlu- Çalın, "Damgalama ve Ayrımcılık", 171; Burçak Sönmez, *Bekârlara Yönelik Kalıpyargıların Kalıpyargı İçeriği Modeli ile İncelenmesi* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020), 10.

⁵⁶ Erdoğan, *Türkiye'de Ön Yargı ve Ayrımcılık*, 46.

2. ACELECİLİK, ÖN YARGI, DAMGALAMA VE AYRIMCILIĞIN KUR'ÂN PERSPEKTİFİNDE SOSYO-PSİKOLOJİK BOYUTU

Bu bölümde acelecilik, ön yargı, damgalama ve ayrımcılığa işaret eden âyetlerin, Kur'ân perspektifinde sosyo-psikolojik boyutu analiz edilerek bu kavramların birbirleri ile ilişkileri tespit edilecektir. Nitekim Kur'ân-ı Kerim öğreti ve ilkeleriyle bir yandan bireylerin manevi yapısının korunup tekâmülüne katkıda bulunurken diğer taraftan da toplumların manevi yapılarını güçlendirmekte, medeni bir toplum oluşmasına destek olmaktadır.⁵⁷

2.1. Aceleci, Ön Yargılı, Damgalayıcı Tutum ile Günah Keçisi İlan Etme

İnsani ilişkilerde aceleci-ön yargılı tutum ve davranışın zikredildiği dikkat çeken âyet, Hz. Musa'nın kardeşine olan yargılayıcı, suçlayıcı hitabının yer aldığı A'râf Sûresinin 150.âyetidir. Firavun'un zulüm ve esaretinden kurtulan İsrailoğulları kırk yıl boyunca şaşkın bir halde Tih çöllerinde dolaşmışlardır.⁵⁸ Rabbinin daveti üzerine Hz. Musa kavminin başına kardeşi Harun'u görevlendirerek ona şöyle uyarıda bulunmuştur: *"Kavminin içinde benim yerime geç, onları ıslah et, bozguncuların yolunu izleme."*⁵⁹ Hz. Musa'nın bu ifadelerinde kavminin geçmişte sergilediği tutum ve davranışlara ait izler, olumsuz kalıpyargılar yer almaktadır ki bunlar; kavminin içinde her an sapkın davranışlara meyil edecek, bilgisizce ve yanlış kararlar ile grubu ifsat edecek bireylerin olduğu bilgisidir.

Allah Teâlâ ile görüşmesi kırk gün süren Hz. Musa, kavminin yanına döndüğünde gördüğü durumların üzüntü ve kızgınlık gibi psikolojik(ruhsal) etkisiyle kavmini, rabbinin emrini sabırla beklemeyip acele etmekle niteler. Bir insanda ortaya çıkan *"Kızgınlık duygusu, devam etmesi gereken bir etkinliğin engellenmesinin harekete geçirdiği geçici bir duygulanımdır."*⁶⁰ Nitekim İsrail oğulları sabırsızlık, başka inançlara kapalılık ve inandıkları şeylere bağnazlık göstererek tevhit üzere kalmayı devam ettirememişlerdir. İsrailoğullarının aceleci davranışlarının yanında Hz. Musa'da yaşadığı ruhsal durumun etkisiyle farkında olmadığı aceleci bir tavır ve üslup ortaya koyarak kardeşi Harun'a karşı sert bir davranış göstermiştir. Âyeti kerimede bu durum *"Tevrat levhalarını yere attı ve kardeşinin başını tutup kendine doğru çekmeye başladı"*⁶¹ ifadeleriyle

⁵⁷ Enver Bayram, "Kur'ân'a Göre İnsani Şiddete Sevk Eden Zaaflar", *Aile Eksenli Şiddetten Sosyal Travmalara*, ed. Mehmet Gür vd. (Ankara: Hegem Yayınları, 2018), 141.

⁵⁸ Hayrettin Karaman vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012), 2/585.

⁵⁹ *Kur'ân Yolu* (Erişim 24 Ağustos 2022), el-A'râf 7/142.

⁶⁰ Allport, *Ön Yargının Doğası*, 408.

⁶¹ *Kur'ân Yolu* (Erişim 24 Ağustos 2022), el-A'râf 7/150.

nakledilmektedir. Bu âyet perspektifinde görmekteyiz ki acele ederek düşünmeden verilen ön yargılı kararlar, yapılan tercihler, sergilenen davranışlar domino taşı etkisiyle bireylerin gönüllerini kırıcı, toplumu yıkıcı, toplumsal barışı sarsan davranışlara sevk etmektedir. Nitekim Hz. Harun'un kardeşi Musa'ya “*Ey anam oğlu! Senin bu kavmin beni cidden zayıf gördüler; neredeyse beni öldüreceklerdi! Sen de şimdi düşmanları bana güldürme ve beni zalim kavimle bir tutma!*”⁶² hitabından anlaşılmaktadır ki sapkın bir grubun yaptığı kötü bir davranış ve meyille kendisinin yargılanmasının haklı bir tutum olmadığı, yaşananların arka planında şiddetinde yer aldığı bir psikolojik ve sosyal gerçekliğin olduğudur. Hâlbuki Hz. Musa'nın zannı'nın aksine kardeşi Harun, kavminin buzağıya tapmasına göz yummamış gereken uyarıları yaparak ölesiye mücadele etmiş fakat baskın grup olan kavminin karşısında güçsüz kalmıştır.⁶³ Hz. Harun'un da suçlanmasında görüldüğü üzere, sosyo-psikolojik yaklaşımda bir bireyin içinde bulunduğu grubun olumsuz davranışları ile genellenerek itham edilmesi ve yargılanması ön yargıdır.⁶⁴ Hz. Musa sürece ve duruma dair bilgi edinmeden kavminin genelinde gördüğü sapkın davranışla kardeşini suçlayıp yargılamış ve hâkim olamadığı öfke duygusuyla kardeşinin başını çekmek gibi saldırgan bir davranış ortaya koymuştur. Bu olayda Alfred Adler'in aceleciliğinin her zaman mizaçtan kaynaklı bir tutum ve davranış olmadığı, zaman zaman ruhsal bir durumun etkisiyle de tezahür edebileceği beyanının tecellisi görülmektedir.⁶⁵ Psikodinamik kuramına göre Hz. Musa, kavminin yanlış inanca sapmasına engel olmamanın verdiği engellenme ve kavmini kontrol altında tutamama duygularının sonucunu, asıl hedef olan kavme göstermek yerine kardeşi Harun'a yöneltmiştir. Öfkeyi masum birine veya bir dış gruba yöneltmeye psikoloji bilimi günah keçisi ya da şamar oğlan seçme olarak açıklar.⁶⁶

Kur'an'ın anlatımlarında insanın kendisine ve ötekine dair ön yargıları hususunda birçok örnek yer almaktadır. Bunlardan birisi de toplumsal barış ve huzuru bozan, azgınca davranışlar sergileyen Firavun'a, dinin ilkelerini tebliğ etmek için görevlendirilen Hz. Musa'nın, Firavun ve adamları tarafından kendisinin öldürülebileceği ve risâlet görevini yapabilme noktasında başarısızlığa uğrayabileceği korku ve endişesini taşımasıdır. Bu görevlendirme ve Hz. Musa'nın kaygıları şu cümlelerle yer alır: “*Firavun'a git, çünkü o sınırı çok aştı.*

⁶² el-A'râf 7/150.

⁶³ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 2/596.

⁶⁴ Fikret Gedikli, “Sosyo Psikolojik Açıdan Kur'an'da İnsan Onuru ve Ön Yargı İlişkisi”, *Hz. Peygamber ve İnsan Onuru” Sempozyumu* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014), 181.

⁶⁵ Adler, *İnsan Tanıma Sanatı*, 378.

⁶⁶ Açıkgöz, *Ön Yargılar ve Toplumsal Mesafe*, 39; Azize Durmaz, *Alevi ve Sünnilerde Sosyal Kimlik ve Ön Yargı* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 16.

*Mûsâ ‘Rabbim!’ dedi, Gönlüme ferahlık ver. İşimi bana kolaylaştır. Dilimden düğümü çöz ki sözümü iyi anlasınlar. Yakınlarımdan birini bana yardımcı ver. Kardeşim Harun’u. Onunla gücümü pekiştir. Onu da görevime ortak et.*⁶⁷ Bu korku ve endişesinin geri planında icra edeceği görevin ağırlığı olmasının yanında toplumsal otoriteyi sağlamak adına kendi otorite yapısını bozmak isteyenlere yönelik Firavun’un zalimce uygulamaları, Hz. Musa’nın geçmişte yaşadığı olay, edindiği tecrübe ve bilgiler yoluyla oluşan bilişsel şemalar da yer almaktadır.⁶⁸ Geçmişin izleri olan bu bilişsel şemalar, Hz. Musa’nın korku, endişe, başarısızlık gibi olumsuz duyguları hissetmesine; Firavun ve adamlarının da kendisine zulüm edebilecekleri kaygısına yol açmış fakat Allah Teâlâ’nın lütfettiği ilahi güç ve bilginin desteğiyle özgüven kazanarak korkularını yenmiştir.⁶⁹ Bu olaydan çıkan hakikat şu ki ilahi bilgi ve tevekkülün bireylerde psiko-sosyal destek oluşturacağıdır.

Kur’ân kıssalarında Firavun ve adamlarının Hz. Musa’ya ve sihirbazlara karşı ön yargılı ve damgalayıcı ifadeleri şu şekilde yer almaktadır: *“Firavun’un kavminden ileri gelenler dediler ki: Bu gerçekten çok bilgili bir sihirbazdır.”*⁷⁰ Hz. Musa’nın taşımadığı bir özelliklikle “sihirbaz” olarak itham edilmesi damgalamanın kötü şöhrat oluşturma boyutunu yansıtmaktadır. Şu ayette ise *“Firavun dedi ki: Ben size izin vermeden ona iman ettiniz öyle mi? Şüphe yok ki bu, halkını şehirden çıkarmak için orada kurduğunuz bir tuzaktır. Ama yakında göreceksiniz! Mutlaka ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama keseceğim, sonra da hepinizi asacağım”*⁷¹ beyanıyla sihirbazların secde etmelerine yönelik Firavun’un ifadesi, ön yargısının üslup ve şiddet boyutunu ortaya koymaktadır.

2.2. Farklı İnanç Grubuna Yönelik Öteki Algısı, Aşağılama ve Damgalama

En belirgin haliyle benden/bizden olmayana işaret eden öteki algısı; farklı cinsiyetlere, bireylere, toplumlara, fikirlere, dillere dair değerlendirmelere yol açar. Olumsuz öteki algısı hem hayatın her alanını hem de her türlü insani ilişkiyi etkisi altına alarak toplumda yabancılaşmanın, ırkçılığın, düşmanlığın, aşağılamanın, kibrin, şiddetin kapılarını açarken merhametin, kaynaşmanın, barışın, kardeşliğin, tevazunun, empatinin önünde engel oluşturur.

Bakara sûresinin 13. âyeti sabit fikirliliği, öteki algısını ve damgalamayı Kur’ân-ı

⁶⁷ *Kur’ân Yolu* (Erişim 03 Eylül 2022), Tâhâ 20/24; *Kur’ân Yolu* (Erişim 03 Eylül 2022), Tâhâ 20/25-32.

⁶⁸ John P. Hewitt - David Shulman, *Benlik ve Toplum*, çev. Büşra Aktaş (İstanbul: Bilge Kültür-Sanat, 2019), 48; Hayrettin Karaman vd., *Kur’ân Yolu*, 3/635.

⁶⁹ *Kur’ân Yolu* (Erişim 24 Ağustos 2022), el-Kasas 28/33-35; Tâhâ 20/24.

⁷⁰ *Kur’ân Yolu* (Erişim 07 Eylül 2022), el-A’râf 7/109.

⁷¹ *Kur’ân Yolu* (Erişim 07 Eylül 2022), el-A’râf 7/123-124.

perspektiften yansıtan bir örnektir. “Onlara ‘Diğer insanlar gibi siz de iman edin’ denildiğinde, ‘Akılsızların inandıkları gibi biz de inanalım mı?’ derler. Biline ki, asıl akılsızlar onlardır, fakat bilmezler.”⁷² Bu ibarede münafıklar grubunun, müminleri bizden olmayan öteki olarak gördüklerini, hor gören, alaycı ve damgalayıcı bir üslupla “süfehâ” yani akılsız, beyinsiz, akli noksan, dar görüşlü, cahil olarak nitelediklerini müşahade etmekteyiz.⁷³ Geçmişten gelen ve toplumsal hafızada yer alan fikirlerin etkisiyle “iman ve inkârın akıl ve bilgi işi” olduğunu dolayısıyla kendilerinin doğru tercih ve iradede bulduklarını imâ ederlerken inananların ise sorgulama yeteneğinden yoksun, doğruyu yanlıştan ayırma yetisine sahip olmayan kültürel açıdan geri kalmış insan kategorisinde olduklarını beyan ederek dışlamaktadırlar.⁷⁴ Mefhumu muhalifiyle kendilerini üstün, doğru yargılara ulaşan topluluk olarak lanse ederlerken ön yargısal bir yanılıyla bir iç grup kayırmacılığı yaparak akıllı olup doğru inanca sahip olan biz, akılsız olup yanlış inanca sahip olan bizden farklı olanlardır vurgusunda bulunmaktadır.⁷⁵ Münafıkların konuşmalarından ortaya çıkan hakikat şu ki ön yargıları ya bilgi ve sorgulama eksikliğinden ya da kendi inançlarından farklı olana hissettikleri hoşlanmama duygusundan kaynaklanmakta olup psikolojik bir yansıtma davranışı ortaya koyarak karşı grubu hor gören bir ifadeyle etiketlemektedirler.⁷⁶

Tüm peygamberlerin toplumları tarafından ön yargılara, yaftalamalara, aşağılanmaya, yalanlanmaya, şiddete maruz kalması gibi son nebi Hz. Muhammed s.a.v de maruz kalmıştır. Bilhassa da kendisini üst sosyal statüde ve maddi açıdan güçlü gören kesimde kibir, ön yargı ve kültürüne taassubun bulunduğu şu ayette zikredilmektedir: “Aynı şekilde senden önce de hiçbir topluluğa bir uyarıcı göndermedik ki, topluluğun zevku sefâya dalmış kesimi şöyle demiş olmasınlar: ‘Biz atalarımızı bir inanç üzerinde bulduk ve biz onların izlerinden gitmekteyiz.’”⁷⁷ Hakikatlere kapalı bireyler, doğruyu eğriyi ayırt etmekten kaçınıp peşin hüküm vererek gerçeği hemen reddederler şu diyalogda olduğu gibi: “Peygamber, ‘Size, atalarımızı üzerinde bulduğunuz yoldan daha doğrusunu getirsem de mi?’ diye sordu. Onlar da ‘Biz sizin getirdiğiniz

⁷² Kur'an Yolu (Erişim 30 Ağustos 2022), el-Bakara 2/13.

⁷³ Muhammed Ali es-Sâbüni, *Safvetü'l Tefâsir: Tefsirlerin Özü*, çev. Sadrettin Gümüş - Nedim Yılmaz (İstanbul: İz Yayıncılık, 2003), 1/36.

⁷⁴ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 5/81.

⁷⁵ Durmaz, *Sosyal Kimlik ve Ön yargı*, 18; Myers, *Sosyal Psikoloji*, 326,327.

⁷⁶ Ali Baltacı, “Psikolojik Yıldırma ve Örgütsel Bağlılık İlişkisinde Ön Yargının Aracılık Rolü”, *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 3/1 (Haziran 2018), 142.

⁷⁷ Kur'an Yolu (Erişim 08 Eylül 2022), ez-Zuhruf 43/23.

mesajı inkâr ediyoruz' cevabını verdiler."⁷⁸, "*Gerçeğin bilgisi gelince, 'Bu bir büyü, biz bunu kabul etmiyoruz' dediler. Bu Kur'an, şu iki şehirden büyük bir kişiye indirilseydi ya!' diye de eklediler.*"⁷⁹ İnkârcı grup, kendi beklentilerine ve inançlarına uymayan gerçeği, eleştirel yaklaşımla sorgulamak yerine kendi grubunu üstün görme ve Hz. Peygamberi aşağılayarak reddetme eğilimi göstermiş ve mecnun, şair, kâhin diyerek etiketleyip itibarsızlaştırmayı tercih etmiştir.⁸⁰ Tüm bu bilgiler göstermektedir ki edinilen bilgilere ve yaşanan olaylara teennî ile yaklaşmamak insanın yanlış hüküm, hatalı tercih, olumsuz davranışlar göstermesine ve hüsrana uğramasına, karşı taraftaki insanların ise hayatının zorlaşmasına yol açmaktadır.

2.3. Karşı Cinse Ön Yargı ve Ortadan Kaldırmaya Dayanan Ayrımcılık

İnsanın fiziki, karakter, kişilik, kimlik gibi hasletlerini hedef alan ve insanı toplumda değersizleştiren damgalama davranışını, Kur'an perspektifinden incelediğimizde birçok örnek karşımıza çıkmaktadır.⁸¹ Fakat çalışmanın sınırlılığı nedeniyle tüm örneklerle bu araştırmada yer verilemeyecektir.

Kadına yönelik şiddet, insanlık tarihi boyunca var olan insani ve toplumsal bir problemdir. Esasen kadına yönelik ön yargıların sonucu ortaya çıkan kadına yönelik şiddet; hakaret, aşağılama, damgalama, yaşam hakkını elinden alma, fırsat eşitliği sunmama gibi bilinçli veya bilinçsiz olarak tezahür etmekte ve tüm toplumlarda olumsuz tesirler hasıl olmaktadır.⁸²

Kadına yönelik ön yargı ve ayrımcılığın yok etmeye varan boyutları Kur'an ayetleriyle de sabittir. "*Onlardan birine bir kız müjdelendiğinde, öfkelenerek yüzü mosmor kesilir. (Aklınca) verilen müjdenin kötülüğünden dolayı halktan gizlenir. Böyle bir alçaltıcı duruma rağmen onu yanında mı tutsun yoksa toprağa mı gömsün! Görün işte, ne kötü yargıda bulunuyorlar!*"⁸³ "*Onlardan biri, Rahman'a yakıştırdığı (kız çocuğu) ile müjdelenince öfkeye kapılarak yüzü mosmor olur. Mücadelede başarısız olarak ömrünü süslenmekle geçirecek olan*

⁷⁸ *Kur'an Yolu* (Erişim 08 Eylül 2022), ez-Zuhuf 43/24.

⁷⁹ *Kur'an Yolu* (Erişim 08 Eylül 2022), ez-Zuhuf 43/30-31.

⁸⁰ *Kur'an Yolu* (Erişim 08 Eylül 2022), el-Hâkka 69/41-42; *Kur'an Yolu* (Erişim 08 Eylül 2022), el-Kalem 68/51; *Kur'an Yolu* (Erişim 08 Eylül 2022), el-A'râf 7/184.

⁸¹ Ali Ayten - Fatma Sümeyye Hardal, "Ruhsal Rahatsızlıklara Yönelik Bilgi Düzeyi ve Dindarlığın Ruhsal Rahatsızlıklara İlişkin Damgalama ile İlişkisi: Üniversite Öğrencileri Üzerine Nicel Bir Araştırma", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 20/2 (Eylül 2020), 552.

⁸² Kağıtçıbaşı - Cemalçılar, *Günümüzde İnsan ve İnsanlar*, 247.

⁸³ *Kur'an Yolu* (Erişim 08 Eylül 2022), en-Nahl 16/58-59.

kız çocuğu mu? diye öfkeyle sorar.”⁸⁴

Arap toplumunda kadın, insani nitelik dahi taşımayan, varlığı bulunduğu aileye ve kabileye utanç veren, maddi manevi yük olmaktan başka hiçbir faydası dokunmayan varlık olarak hor görülüyordu. Toplumsal hafızda kadına olan nefretin, yüzlerine morarma olarak yansması ön yargılarının boyutunu göstermektedir. Alçaklık ve utanç nesnesi kabul ettikleri kadına karşı ön yargılarını öyle içselleştirmişlerdir ki durum halktan uzaklaşmaya kadar varmıştır.⁸⁵ Allah Teâlâ bu ön yargılarının bilişsel, duygusal, davranışsal boyutunu adeta resmederek ne kadar kötü ve hatalı yargılamada bulduklarına dikkatleri çekmektedir. Toplumda cinsiyete dayalı ön yargının, ayrımcılığın nedenini ve şiddetin vahametini beyan eden yüce Allah *“Diri diri gömülen kıza hangi suçundan dolayı öldürüldüğü sorulduğunda”⁸⁶, “Fakirlik korkusuyla çocuklarınızın canına kıymayın! Biz onların da sizin de rızkınızı veririz. Onları öldürmek gerçekten büyük bir günahtır.”⁸⁷* ayetleri ile insanlığı uarmaktadır. Yine bir başka ayette kız çocuklarını öldürme davranışlarının hiçbir bilgi ve kanıtı dayanmadan, aklî muhakemeden uzak ön yargılı tutum sonucu ortaya çıktığı şu şekilde vurgulanmaktadır: *“Çocuklarını hiçbir bilgiye dayanmaksızın akılsızca öldürenler ile Allah’a karşı yalan yere iftira düzüp Allah’ın kendilerine rızık olarak verdiklerini haram kılanlar elbette hüsrana uğramışlardır. Onlar, gerçekten şaşırıp sapmışlardır ve doğru yolu bulamamışlardır.”⁸⁸*

İnsanlık tarihinin her döneminde yaşandığı üzere ön yargılar, teennî, delil, bilgi ve aklî muhakeme ile kontrol edilemediğinde son derece tehlikeli bir durum ortaya çıkmakta, sadece bir gruptan hazzetmemek dahi insanı merhametsizce davranmaya, aşırı kin ve nefrete, o grubun üyelerinin insandan daha aşağı bir varlık olduğunu düşünmeye, cinâyete, zulme, şiddete, etiketlemeye, sosyal dışlamaya âyeti kerimede gördüğümüz üzere sevk etmektedir. Ön yargıya kurban olan bireyin benlik değeri düşmekte, zihni ve ruhu etkilenerek telafisi mümkün olmayan hasarlara maruz kalmaktadır.⁸⁹ Bu durumu engellemeyi murâd eden yüce Allah *“...Onlarla iyi geçinin. Eğer onlardan hoşlanmazsanız, Allah’ın hakkınızda çok hayırlı kılacağı bir şeyden de hoşlanmamış olabilirsiniz.”⁹⁰* ayetiyle hoşgörülü tutumla kadınlara yaklaşım sağlamanın, ön yargının yansması

⁸⁴ Kur'an Yolu (Erişim 08 Eylül 2022), ez-Zuhuf 43/17-18.

⁸⁵ Karaman vd., Kur'an Yolu, 3/410; Karaman vd., Kur'an Yolu, 4/770.

⁸⁶ Kur'an Yolu (Erişim 08 Eylül 2022), et-Tekvîr 81/8.

⁸⁷ Kur'an Yolu (Erişim 08 Eylül 2022), el-İsrâ 17/31.

⁸⁸ Kur'an Yolu (Erişim 08 Eylül 2022), el-En'am 6/140.

⁸⁹ Aronson vd., Sosyal Psikoloji, 747,748.

⁹⁰ Kur'an Yolu (Erişim 29 Ağustos 2022), en-Nisâ 4/19.

olan hoşlanmama tutumundan daha doğru ve yararlı bir davranış olacağını zikrederek, erkeklerin zihnindeki olumsuz bilişsel yapıları kaldırmaktadır.

Kur'ân'ın hayat veren mesajlarından yansıyan “kadının da erkek ile aynı özden yaratılmış eşdeğer bir varlık olduğu, her iki cinsin birbirinin velisi olduğu, kadınların da miras, mihir, mülkiyet edinme ve boşanma hakkı gibi nice haklarının bulunduğu” bilgisinin hafızalara nakşedilmesi neticesinde ihya olan insanlığın kadın hakkındaki yargıları geçmişte değişmiştir.⁹¹ Bugün de insanlık bu ilkeleri özümser ve ihya ederse ancak insana yaraşır şekilde bir yaşama kavuşacaktır.

2.4. Engellilere Yönelik Ön Yargı ve Ötekileştirmenin Yasaklanması

Muhakeme etmeden anlık durumlara ve güdülere dayalı bir yaklaşım sergilemek ötekinin haklarını yok saymaya ve ötekini rencide ederek sosyal açıdan dışlamaya sevk edecektir. Görme engelli sahabe Abdullah b. Ümmü Mektum olayında bu duruma şahit oluyoruz. Allah Resulü Kureyş'in ileri gelenlerinden bir grubu İslâm'a davet ederken yanına gelerek kendisine' de tebliğde bulunmasını isteyen Abdullah b. Ümmü Mektum'a karşı istem dışı bir tutum takınan Allah Resulü, yüzünü ekşiterek arkasını dönmüş ve Kureyşli grup ile ilgilenmiştir.⁹² Hz. Peygamberin hatalı ve ön yargılı bu yaklaşımı engelli bir grubun üyesine karşı ayrıştırmacı olmuştur. Nitekim Allah Teâlâ şu beyanıyla efendimizi uyarmıştır: “*Yüzünü ekşitip başını çevirdi. Görme engelli o kişi geldi diye. Ama (ey Peygamber!) Sen nereden bileceksin, belki o kendini arındıracaktı. Yahut o bir öğüt alacak, bu öğüt kendisine fayda verecekti. Sen ise kendini her bakımdan ihtiyaçsız görenle ilgileniyorsun. Onun arınmamasından sen sorumlu tutulmayacaksın ki! Gönlünde Allah korkusu taşıyarak koşup sana geleni umursamıyorsun!*”⁹³ Allah Resulünün uyarı almasına neden olan bu olay göstermektedir ki bilinçaltında yer alan yargıların hatalı olabileceğinin farkında olarak hüsnü niyet ve hüsnü zan ile insanlara muamelede bulunmak, engellide olsa her insanın fırsatlardan yararlanmasına fırsat vermek Kur'ân ahlakının gereğidir.

2.5. Gruplar Arası ve Grup İçi Ön Yargı, Etiketleme, Alay Etme ve Aşağılama

Dış grup ve üyelerine yönelik ön yargı, alay, aşağılama, etiketleme ve sosyal mesafe koyarak dışlamanın örnekleri birçok ayeti kerimede beyan edilmektedir.

⁹¹ Mehmet Emin Özafşar vd. (ed.), *Hadislerle İslam* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014), 4/213; *Kur'ân Yolu* (Erişim 08 Eylül 2022), en-Nisâ 4/1; *Kur'ân Yolu* (Erişim 08 Eylül 2022), en-Nisâ 4/4; *Kur'ân Yolu* (Erişim 08 Eylül 2022), en-Nisâ 4/7; *Kur'ân Yolu* (Erişim 08 Eylül 2022), el-Bakara 2/241; *Kur'ân Yolu* (Erişim 08 Eylül 2022), et-Tevbe 9/71; *Kur'ân Yolu* (Erişim 08 Eylül 2022), en-Nahl 16/72.

⁹² Karaman vd., *Kur'ân Yolu*, 5/555.

⁹³ *Kur'ân Yolu* (Erişim 08 Eylül 2022), Abese 80/1-10.

Hz. Nuh'un kavminin ileri gelen inkârcılarının şu ifadeleri ders verici bir örnektir: *"Kavminin ileri gelen inkârcıları, 'Biz seni sadece bizim gibi bir insan olarak görüyoruz. Sana sığ görüşlü ayak takımımızdan başkasının uyduğunu da görmüyoruz. Sizin bize karşı bir üstünlüğünüzü de kabul etmiyoruz, bilâkis sizin yalancı olduğunuz kanaatini taşıyoruz' dediler."*⁹⁴ Nitekim peygamberlerin zengin fakir, köle efendi ayırmadan tüm insanlara eşit muamele içeren adil yaklaşımlarından imtiyazlı kesimler hoşnut olmamış, Hz. Nuh'u yalancı ve tabi olan grubu ise ayak takımı olarak etiketledikleri gibi tüm peygamberleri ve tabilerini 'de benzer ifadelerle etiketlemişlerdir. Kavmini aklını kullanmaya çağıran Hz. Nuh, deliller ile konuştuğunu fakat inkârcıların ön yargılar neticesinde anlamadan yoksun olduklarına dikkat çeker.⁹⁵ Hatta Kur'an-ı Kerim'de inkârcı grubun daha da ileri giderek sosyal dışlamada bulunduğu, Hz. Nuh'tan kendisine tabi olanları uzaklaştırmasını istedikleri zikredilir ki Hz. Nuh'un şu beyanı anti-sosyal muamelelerden Allah'ın da razı olmayacağını ortaya koymaktadır: *" 'Siz istiyorsunuz diye' ben iman edenleri kovacak değilim; onlar 'imanları sayesinde' rablerine kavuşacaklardır. Fakat ben sizi bilgisizliğe gömülmüş bir topluluk olarak görüyorum. Ey kavimim! Onları kovarsam, beni Allah'a karşı kim koruyabilir? Düşünmüyor musunuz?"*⁹⁶ Müşahede edildiği üzere toplumsal yapıyı bozan kibir, bağınazlık, bilgisizlik, dışlama ve alay gibi antisosyal davranışları ıslah için Peygamberlerin ortaya koyduğu mücadele, dinin toplumsal barış ve huzuru ne derece önemsediyiğini de ortaya koymaktadır.

Ayrıca toplumsal yapıyı tanzim eden, bireyler arası ve gruplar arası ilişkilere yön veren Kur'an'ın öğretilerinde Hucurât sûresinin şu ayetleri büyük bir öneme haizdir: *"Ey iman edenler! Bir topluluk diğer bir toplulukla alay etmesin; zira onlar kendilerinden daha iyi olabilirler. Kadınlar da başka kadınlarla alay etmesinler; çünkü alay edilenler edenlerden daha iyi olabilirler. Biriniz diğerinizi aşağılamayın, birbirinize kötü ad takmayın. İman ettikten sonra fâsıklıkla anılmak ne kötüdür! Günahlarına tövbe etmeyenler yok mu, işte zalimler onlardır."*⁹⁷, *"Ey iman edenler! Zannın çoğundan sakının; çünkü bazı zanlar gûnahtır. Gizlilikleri araştırmayın, birbirinizin gıybetini yapmayın; herhangi biriniz, ölmüş kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? Tabii ki bundan tiksindir! Allah'a itaatsizlikten de sakının. Allah tövbeleri çokça kabul etmektedir, rahmeti sonsuzdur."*⁹⁸ Kur'an'ın bu ayetlerinde toplumsal barışı, bütünlüşmeyi ve teması bozan, insana dair birçok psikolojik ve sosyal zaafa değinen yüce Allah sosyal

⁹⁴ Kur'an Yolu (Erişim 08 Eylül 2022), Hûd 11/27.

⁹⁵ Kur'an Yolu (Erişim 08 Eylül 2022), Hûd 11/28.

⁹⁶ Kur'an Yolu (Erişim 08 Eylül 2022), Hûd 11/29-30.

⁹⁷ Kur'an Yolu (Erişim 06 Eylül 2022), el-Hucurât 49/11.

⁹⁸ Kur'an Yolu (Erişim 02 Eylül 2022), el-Hucurât 49/12.

öğrenme/sosyal etki vasıtasıyla davranışlarda bulunan insanlara uyarılarda bulunmaktadır.⁹⁹ Gruplar arası ve grup içi alayı yasaklayan ayet “iyi” veya “kötü” yargısının insanlar nazarında bilinmezliğine dikkat çekerek sosyal bir hastalığın önlemini ortaya koymaktadır. Bilişsel yapıdaki yanlış şemaları ıslaha yönelik diğer uyarı ise öteki birey ya da grubu hedef alan aşağılama ve lakap takma yani etiketlemedir. el-İsfehani, lakabın iki çeşit olduğunu, yasaklanan ikinci lakap çeşidinin insanları aşağılama ve kötüleme amacına matuf olduğunu bildirir.¹⁰⁰ İbn Manzûr ise lakabı, insanların kusurunu ifade eden, isminin dışında kötü lakap olarak açıklar.¹⁰¹ Ayetin bağlamından da anlaşılacağı üzere lakap bugün ki ifadeyle insanları aşağılayıcı, değersizleştirici, lekeleyici, dışlayıcı etkiye sahip damgalama/etikettir. Ön yargıların Kur’ân-î ifadesi olan zanna değinen yüce Allah, ekseriyeti olumsuz olan ön yargıyı Sûi zan olarak ifade ederek insanlara olan zararlarına dikkatleri çeker. Allport’un da vurguladığı üzere ön yargıların ilk basamağını oluşturan ve insanların onurunu zedeleyen arkadan konuşma yani gıybetten sakındırır. Günah kavramıyla davranışın çirkinlik ve zarar boyutunu vurgulayan Allah Teâlâ, insanları yanlış tutumlarını ıslaha davet etmektedir. Toplumda barış ve huzur isteyen insanoğlunu Kur’ân’ın ilkeleri doğrultusunda kişisel ve sosyal değişime çağıran yüce Allah, bu değişime lütfuyla destek olacağını da insanlara bildirmektedir.¹⁰²

Tüm insanlık için hayat rehberi olan Kur’ân-ı Kerim’de “*Nefse ve ona düzen verene; Ona kötü ve iyi olma yeteneklerini yerleştirene ki, Nefsini arındıran elbette kurtuluşa ermiştir. Onu kötülöklere boğan da zıyan etmiştir.*”¹⁰³ buyuran yüce yaratıcı, insanın saf benliğine “*doğru ve yanlış, iyilik ve kötülüğü, günah ve sevabı bilme, tanıma, ayırt etme, birini veya diğerini seçip yapma güç ve özgürlüğünü yerleştirmiş olduğunu*” beyan etmektedir.¹⁰⁴ Dünyaya geldiğinde bölünmüş benliğe sahip olan insanoğlu kendisine rahatlık ve huzur veren şeyleri “mutlak iyi”, benliğine sıkıntı ve rahatsızlık veren şeyleri ise “mutlak kötü” olarak görür. Dolayısıyla bu âyeti kerime perspektifinde insan, kendisini “mutlak iyi” ve ötekini “mutlak kötü” şeklinde kategorilendirme potansiyeline sahiptir. Fakat yaşı kemale erdikçe ve egosunu (nefs) kontrol altına alıp çift kutuplu ahlaki varlığının “ben ve öteki” şeklindeki ayrıştırıcı tesirlerinden kurtuldukça insan,

⁹⁹ İsmail Akyüz - İhsan Kutlu, “Sosyal Etki ve Şiddet Davranışı”, *Aile Eksenli Şiddetten Sosyal Travmalara*, ed. Mehmet Gür vd. (Ankara: Hegem Yayınları, 2018), 244.

¹⁰⁰ İsfehânî, “Lakap”, 1334.

¹⁰¹ İbn Manzûr, “lakap”, 8/106.

¹⁰² *Kur’ân Yolu* (Erişim 05 Eylül 2022), el-Enfâl 8/53; *Kur’ân Yolu* (Erişim 05 Eylül 2022), er-Ra’d 13/11.

¹⁰³ *Kur’ân Yolu* (Erişim 30 Ağustos 2022), eş-Şems 91/1-10.

¹⁰⁴ Karaman vd., *Kur’ân Yolu*, 5/630.

“biz” kavramının kuşatıcı manasıyla kişiliğini bütünleştirecektir. Aksi halde ön yargı ve ayrımcılık mekanizması bireyi fücür ve ifsata sürükleyecektir.¹⁰⁵ Nitekim dinlerin amacı önce bireyin tekâmülünü sağlayarak toplumu ayrıştıran telakkileri ıslah etmek ve toplumsal birliği inşa etmektir. Neticede Kur'an'ın öğretileri ile şekillenen kişilikte ve bir toplumsal yapıda olumsuz tutum ve davranışlar zemin bulamayacaktır.

3. KUR'ÂN-I KERİM'DE ACELECİLİK, ÖN YARGI, DAMGALAMA VE AYRIMCILIĞI ISLAH EDEN SOSYO-PSİKOLOJİK BOYUT

İlâhi bir kelim olan Kur'an'ın muhatabı olan ve en güzel surette yaratılan insan, onurlu bir varlıktır.¹⁰⁶ Eşrefi mahlûk olarak yaratılan ve toplum içerisinde birlikte yaşamaya mecbur olan insanın barış, huzur ve uyum içerisinde diğer insanlarla hayat sürebilmesi için Kur'an-ı Kerim'de birçok ahlaki öğütler, ilkeler yer almaktadır. Araştırmamızın bu bölümünde acelecilik, ön yargı, damgalama ve ayrımcılık, gibi hem bireyin ruh dünyasını hem de toplumsal barışı derinden sarsan olumsuz tutum ve davranışları ıslah etmek üzere Kur'an'ın önerdiği birlikte yaşamın ahlaki ilkeleri, sosyo-psikolojik açıdan analiz edilecektir.

3.1. Farklılıkların İlâhi Hikmetin Tecellisi Olduğunun Bilincinde Olmak

Kur'an-ı Kerim'de Allah Teâlâ “*O'nun kanutlarından biri de gökleri ve yeri yaratması, dillerinizin ve renklerinizin farklı olmasıdır. Kuşkusuz bunda bilenler için ibretler vardır.*”¹⁰⁷ buyurarak insanlar arasında gözlemlenen farklılıkların ilâhi hikmetin tecellisi olduğuna doğrudan dikkatleri çekerken bu farklılıkların dolaylı olarak ötekileştirme, ön yargı, damgalama, ayrımcılık, kin, düşmanlık sebebi kılınmamasının önemine işaret etmiştir. Farklılıkların insanların iradesine bağlı bir durum olmadığı, bunların aşağılama, küçümseme, dışlama yahut övünme, kibirlenme, taraf tutma vesilesi kılınamayacağına bilinmesi gerektiği idraklerimize sunulmaktadır. Bilakis birey, suretindeki ve dilindeki farklılıklar ile kendisi olabilmekte ve öteki bireylerle iletişim kurması bu farklılıklarla mümkün olmaktadır.¹⁰⁸ Birlikte yaşamın sırrı, her bir ferden duygularını ve fikirlerini rahatça ifade edebildiği ortamın sağlanmasıdır. Aksi bir ortamda bireysel ve toplumsal çatışma ve çözülme kaçınılmaz olacaktır.¹⁰⁹

¹⁰⁵ Peker, “Ön yargı ve Ayrımcılık”, 54,55; Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 5/630.

¹⁰⁶ *Kur'an Yolu* (Erişim 30 Ağustos 2022), et-Tin 95/4.

¹⁰⁷ *Kur'an Yolu* (Erişim 27 Ağustos 2022), er-Rûm 30 /22.

¹⁰⁸ er-Rûm 30 /22.

¹⁰⁹ Abdulkadir Karakuş, “Kur'an'a Göre Birlikte Yaşamın İlkeleri”, *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*5/1 (2018), 169.

Bireysel ve toplumsal farklılıklara işaret eden bir diğer âyette ise Allah Teâlâ “Ey insanlar! Şüphesiz sizi bir erkek ile bir dişiden yarattık, tanışsınız diye sizi kavim ve kabilelere ayırdık, Allah katında en değerli olanınız O’na itaatsizlikten en fazla sakınanınızdır. Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir, her şeyden haberdardır.”¹¹⁰ buyurarak insanları kadın ve erkek olarak fitratlarındaki fizyolojik ve psikolojik farklılıklara göre gruplandığına akabinde de kavim ve kabilelere ayırmasındaki muradının insanların birbirleri ile tanışarak beşerî ilişkiler geliştirmeleri olduğuna değinerek psikolojik ve sosyolojik gerçekliği öğretti olarak sunmaktadır. Bu iki âyet, toplumsal hayatta Müslüman bireylerin dünya görüşlerinin ve değer ölçülerinin nasıl olması gerektiğini tespit ve beyan etmektedir.¹¹¹

Dolayısıyla insanoğlu, bu dünyaya tek başına gelen ve hayatını toplumsal bir çevrede devam ettiren varlık olarak bu toplumsallık icabı çevresi ile de daima iletişim ve etkileşim kurabilecek özelliklerde yaratılmıştır.¹¹² İnsan kelimesi el-Müfredat adlı sözlükte “kendisine ünsiyet duyulan, alışılan her şey”, Kitabul Ayn adlı sözlükte ise “*insan topluluğu*” anlamında beyan edilir.¹¹³ Ünsiyet lügatte “alışmak, cana yakın olmak, uyum sağlamak, samimi olmak” anlamlarına gelmekte olup insan kelimesinin de el-Üns kavramından türediği dolayısıyla insanoğlunun fitrat itibarıyla toplumsal bir varlık olduğu beyanının buradan geldiği ifade edilmektedir.¹¹⁴ Nitekim her bir birey, dünyaya geldiğinde bir grubun üyesi olarak doğar ve yaşar. Halifelik görevi ile mükellef kılınan insanın bu dünyada her bir ihtiyacını tek başına temin etmesi ve hedeflerine yalnız başına ulaşması fitratı gereği mümkün değildir. İnsan ancak karşılıklı temasın araçları olan iletişim ve etkileşim ile bir veya birden fazla grubun üyesi olarak aidiyet, güven, ünsiyet, sevmeye, sevilme, değer görme gibi psikolojik ihtiyaçlarını temin edebilir.¹¹⁵ Binaenaleyh Müslüman birey, iradesinin dışında sahip olduğu farklılıkların sosyal ayrışma, çatışma, mesafe oluşturma sebebi olmasından öte sosyal temas yoluyla sosyal dayanışmaya, sosyal bütünleşmeye, sosyal barışa kaynaklık eden bir zenginlik ve doğal bir durum olduğunun bilincinde olarak

¹¹⁰ Kur’ân Yolu (Erişim 27 Ağustos 2022), el-Hucurât 49/13.

¹¹¹ Karaman vd., *Kur’ân Yolu*, 5/97.

¹¹² Duran Ali Yıldırım, “Farklılık ve Birlikte Yaşama Kültürünün Kur’âni Temelleri”, *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 17/34 (2019), 210.

¹¹³ Halil ibn Ahmed el-Ferâhidî, *Kitabu’l Ayn*, thk. Abdülhamid Hindavî (Beyrut Lübnan: Dâru’l Kütübü’l İlmiyye, 2003), “İnsü”, 1/92; İsfehânî, “İnsü”, 149.

¹¹⁴ Semih Ceyhan, “Ünsiyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/348; Süleyman Narol, “İnsan Kelimesinin Kur’ân’da ki Kullanımları Bağlamında Meallere Eleştirel Bir Yaklaşım”, *bilimname: Düşünce Platformu* 35/1 (Nisan 2018), 479.

¹¹⁵ Şaban Karasakal, *Kur’ân ve Sosyal Psikoloji* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005), 173.

zihninde kalıpyargılar oluşturmak durumundadır.¹¹⁶ Nitekim İslâm'ın ahlak ilkeleri ve değerleri; bireysel farklılıkların, grupsal çeşitliliğin, rol ve statü çokluğunun olduğu bir dünyada kişi ve grupların ünsiyetini yani ortak hedefler doğrultusunda bir araya gelmesini, kaynaşmasını ve birbirlerinin ihtiyaçlarını belirli bir uyum içinde karşılamasını teşvik ederek sosyal bütünleşme sağlar ki böylece farklılıkları eş güdümlenerek yönlendirir.¹¹⁷ Dolayısıyla insanlarda var olan farklı düşünme biçimlerinin de insanların tabiatından kaynaklandığı bilinmeli ve dışlayıcı, ötekileştirici, yok sayıcı tutumlar yerine kardeşlik bilinciyle hoşgörü ile muamele edilmelidir.

3.2. Teenni ile Hareket Etmek (Sabır)

Teenni kelimesinin kökü sözlüklerde “enat” olarak yer alır. el-Enat kelimesi lügatte “انتظر”, “ابطأ”, “تأخير”, “تثبت”, “تؤدة”, “وقر”, “حلم” kavramlarıyla açıklanmaktadır. Bu kavramlara göre teennî; “yumuşaklık, akıllı, sabırlı, temkinlilik, sakinlik, ağır başlı olmak, beklemek, bekletmek, ertelemek, yavaşlık, yavaş hareket etmek, yavaş davranmak, geciktirmek, titiz davranmak, kanaat getirmek, aslına öğrenmek, araştırmak, acele etmemek” gibi anlam içeriğine sahiptir.¹¹⁸ Teennî, bir işi acele etmeden iyice düşünerek yapmak, temkinli ve ihtiyatlı davranarak yapmak manasına gelen bir ahlaki bir terimdir.¹¹⁹ Kur'an-ı Kerim'de teennî kavramı zikredilmemekle birlikte, mana açısından türevleri ve eş anlamlıları yer almaktadır ki sabır kelimesi bunlardan birisidir. Hem dini hem de psikolojik bir olgu olan sabır; göğüs gererek mücadele etme, direnç gösterme ve neticeyi bekleme gibi duygusal, bilişsel ve davranışsal yönleri olan bir tutumdur.¹²⁰ İnsanoğlunun fitratında var olan aceleciliğin kontrol altına alınabilmesi ancak özümsemiş ve içselleştirilmiş etkin sabır ile mümkün olur. Dolayısıyla acelecilik eğiliminin azaltılabilmesi için sabır duygusunun bireyde bilişsel meleke haline gelmesi gerekir.¹²¹ Kur'an'ın öğretileri, bireyi problem çözmeye yönelten ve

¹¹⁶ Karakuş, “Birlikte Yaşamın İlkeleri”, 170.

¹¹⁷ Joseph H. Fichter, *Sosyoloji Nedir*, çev. Nilgün Çelebi (Ankara: Anı Yayıncılık, 2019), 238; Allport, *Ön yargının Doğası*, 321.

¹¹⁸ İbn Manzûr, “teennî”, 1/259, 260; Mustafa Çağrı, “Teennî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/270.

¹¹⁹ Çağrı, “Teennî”, 40/270.

¹²⁰ Mebrure Doğan - Çiğdem Gülmez, “Sabır Ölçeğinin Türkçeye Uyarlanması: Geçerlik ve Güvenirlilik Çalışması”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 0/42 (2014), 264; Mehmet Ali Taş - Muhammet Tortumlu, “Sabır Eğiliminin Kariyer Kaygısı Üzerindeki Etkisinde Kararlılığın Aracılık Rolü”, *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 14/1 (Ocak 2021), 2.

¹²¹ Cem Tuna - Yusuf Yıldırım, “Yunus Emre'nin Risaletü'n Nushiyye Adlı Eserinde Sabır Eğitimi”, *Vefatının 700. Yılında Bizim Yunus Sempozyumu*, ed. Ramazan Ata vd. (Aksaray: Somuncu Baba Tarih ve Kültür Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayını, 2021), 1/33.

bilişsel süreci aktif hale getiren iradeye dayalı bir sabır tutumunu muhatabı olan insana tavsiye etmektedir.¹²² Nitekim sabır duygusu, her işin olgunlaşarak vaktinde başarılı bir şekilde meydana gelmesini sağlarken vaktinden önce bir işi acele yapma duygusu ise yanılma, kötülük ve başarısızlık gibi menfi sonuçlar getirir.¹²³ İnsana şah damarından daha yakın ve yarattığı insanın karakterini en iyi bilen yüce Allah, Kur’ân-ı Kerim’de birçok âyeti kerimede insanın acelecilik yönünü haber verip aceleciliğin insana verdiği zarardan bahsederek uyarır.¹²⁴ Ayrıca hayatın her aşamasında teenni ile hareketi yani ağırdan alarak acele davranmamayı, sabredenlerin erişeceği müjdelere arzulan insanı özellik olarak beyan eder. Bu âyeti kerimelerden birkaçını misal verecek olursak “*Sen onların söylediklerine sabret*”¹²⁵, “*İşte ‘baskılara karşı’ sabretmelerinden ötürü onlara mükâfatları iki defa verilecektir. Onlar kötülüğü iyilikle savarlar, kendilerine verdiğimiz rızıktan da Allah rızası için harcarlar*”¹²⁶, “*Öyleyse rabbinin hükmüne sabret; onlardan hiçbir günahkâra yahut nanköre boyun eğme*”¹²⁷, “*Sabret! Allah güzel davrananların mükâfatını zayi etmez.*”¹²⁸ Bu âyeti kerimelerden anlaşıldığı üzere sabır, bireyin aceleci yönünü tedavi eden, toplumsal barışa katkı sağlayan ve bireyi olumlu yönde motive eden Kur’ân-î bir tutumdur. Aynı zamanda sabır, insanı yaratana yakınlığa ahlaki boyut taşıırken diğer taraftan psikolojik iyi oluşa katkı sağlayarak acelecilik, ön yargı, dışlama, etiketleme gibi nice sosyo-psikolojik hastalığı da engelleyecektir.¹²⁹

Acele karar ve davranış, bireyin yapacağı tercihlerde olumsuz tesir sağlamaktadır. Bilişsel yapıda ortaya çıkan acelecilik, ayrıntılı ve akıselim ile düşünmeye mâni olarak bireyin ekseriyetle aleyhine neticeler doğuracaktır. İnsanın tercihlerindeki aceleciliğinden bahseden Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: “*İnsan, şerri de hayrı istediği gibi ister. İnsan pek acelecidir!*”¹³⁰ Dolayısıyla insanoğlu fitratındaki bu zaafın farkında olarak düşüncelerinde aceleciliği dizginlerse duygu ve

¹²² Doğan - Gülmez, “Sabır Ölçeği”, 267.

¹²³ Taş - Tortumlu, “Sabır Eğilimi”, 1; Mustafa Yıldız, “Komplike Bir Varlık Olan İnsanın Hasletleri: (Aceleci Olma Yanı)”, *Her Taraf*(Erişim 03 Eylül 2022).

¹²⁴ *Kur’ân Yolu* (Erişim 03 Eylül 2022), Kâf 50/16; *Kur’ân Yolu* (Erişim 03 Eylül 2022), el-Mülk 67/13-14; *Kur’ân Yolu* (Erişim 03 Eylül 2022), el-İsrâ 17/11; *Kur’ân Yolu* (Erişim 03 Eylül 2022), en-Neml 27/72; *Kur’ân Yolu* (Erişim 03 Eylül 2022), ez-Zâriyât 51/14.

¹²⁵ *Kur’ân Yolu* (Erişim 03 Eylül 2022), Tâhâ 20/130.

¹²⁶ *Kur’ân Yolu* (Erişim 03 Eylül 2022), el-Kasas 28/54.

¹²⁷ *Kur’ân Yolu* (Erişim 03 Eylül 2022), el-İnsân 76/24.

¹²⁸ *Kur’ân Yolu* (Erişim 03 Eylül 2022), Hûd 11/115.

¹²⁹ Taş - Tortumlu, “Sabır Eğilimi”, 4.

¹³⁰ el-İsrâ 17/11.

davranışlarında aceleciliği de kontrol altına alması kolaylaşacaktır.¹³¹

3.3. Kardeşlik: (Selamlaşma, Barış, Ortak Hedef)

Ön yargının temelinde yer alan en önemli etken, insanları biz ve öteki şeklinde algılamaktır. Ön yargı kavramını açıklarken hoşlanmama anlamını da ifade ettiğini ve ön yargı da baskın duygu olduğunu açıklamıştık önceki bölümde. Hoşlanma duygusunda karşılıklı saygı ve iyi niyet yoğun iken hoşlanmama duygusunda gözlemlenen ise bir insana ve fikirlerine karşı yakınlık, saygı ve sıcak duyguları hissetmemektir.¹³² Ön yargıya eşlik eden olumsuz duygu olan hoşlanmamanın ilk tedavisi selamlaşma yoluyla sağlanacak sosyal temas ile başlar. Karşılıklı iletişimi ve etkileşimi başlatan selamlaşma, bilgi ve duygu akışı sağlayarak sevgi bağlarının oluşmasına katkı sağlayacaktır. Nitekim Allah resulü (s.a.v) *“İman etmedikçe cennete giremezsiniz, birbirinizi sevmedikçe de iman etmiş olmazsınız. Size yaptığınız takdirde birbirinizi seveceğiniz bir iş göstereyim mi? Aranızda selamı yayın”*¹³³ buyurarak bireysel ve toplumsal ilişkileri güçlendirecek sevgi bağlarının oluşmasına katkı sağlayan en önemli davranış olan selamlaşmayı, ümmetine tavsiye etmiştir. Allah resulünün gayesi insanlar arasında bu davranışı yaygınlaştırarak sevgi ve kardeşliğe dayalı, İslâm dininin de hedeflediği barış ve huzur toplumu oluşturmaktır.¹³⁴ Selam ve İslâm “silm” kökünden türemiş kavramlardır. Selam; *“iç ve dış âfetlerden veya belalardan âri, uzak olmak, sulh, barış”*¹³⁵ demektir. İslâm ise *“iki taraftan her birinin diğerinden gelecek herhangi bir acıdan salim olması”*¹³⁶ der el-İsfehânî. Nitekim selamlaşma, insanların zihninde oluşan ön yargıları kaldırarak öteki birey ya da grup arasında bir husumet, kırgınlık, hoşlanmama, sosyal mesafe olmadığını ifade eder ki tüm bunlar selamlaşmanın psikolojik ve sosyal yönünü gösterir. Ayrıca tanıdık tanımadık herkese selam vermek, İslâm ahlakının sosyal barışı tahkim eden, ön yargılara dayalı sosyal mesafeleri yıkan en kıymetli prensibidir.¹³⁷ Toplumun bireyleri arasında selamlaşma davranışı azaldıkça ön yargılar artmakta, yardımlaşma, dayanışma, insani ilişkiler zayıflamakta ve bireysellik ön plana çıkmaktadır. İletişimin ilk basamağını oluşturan

¹³¹ Bayram, “İnsani Şiddete Sevk Eden Zaafılar”, 139,140.

¹³² Doğan Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2020), 537.

¹³³ Ebu'l Hüseyin Müslim b. el-Haccâc Müslim, *Sahîhi Müslim*, çev. ebû Sahîb el-Kermî (Riyad: Beytü'l Efkârî'd Düveliyye, 1419/1998), “İman”, 54.

¹³⁴ Özafşar vd., *Hadislerle İslam*, 4/362.

¹³⁵ İsfehânî, “Selâm”, 743,745.

¹³⁶ İsfehânî, “Selâm”, 746.

¹³⁷ Buhârî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh*, çev. Abdullah Feyzi Kocaer (Konya: Hüner Yayınları, 2009), 1/30; Özafşar vd., *Hadislerle İslam*, 4/362.

selamlaşma ile bireyler arasında güven, muhabbet, samimiyet gelişerek ünsiyet sağlanmaktadır. Barış ve esenlik anlamını karşındaki bireylere hissiyat olarak aktaran selamlaşma ifadeleri; toplumsal hafızada barış, güven ve iyi niyeti şematize ederek ön yargıların önüne set çekecektir ki psikolojik yapısı güçlü bireylerden oluşan sağlıklı toplumun oluşması için elzem bir davranıştır.¹³⁸

İslâm ahlakının ana kaynağı Kur’ân-ı Kerim’de “*Müminler ancak kardeşlerdir, öyleyse iki kardeşinizin arasını düzeltin*”¹³⁹ buyrulur, Müslüman bireylerin arasındaki ilişkilerin din kardeşliği şemsiyesi altında şekillenmesinin ve çatışma sebeplerinin ortadan kaldırılıp haksızlıkların engellenmesinin önemine işaret edilmektedir.¹⁴⁰ Günümüz toplumlarında bireyler ve gruplar arasında yakınlığı, dostluk ve kardeşlik duygularını zayıflatan bir diğer olgu da kişisel ve sosyal farklılıklardır. Bireylerin kişilik özelliklerinden ve grupların kültürel farklılıklarından kaynaklı ayırımı/ayrımcılığın kalkması için ortak hedefler ve iş birliği oluşturulursa sosyal çatışmanın önüne geçilmesi, kardeşlik bağlarının güçlendirilmesi mümkün olur.¹⁴¹ Sosyal çatışmayı kaldırıp sosyal bütünleşmeyi sağlayacak diğer yöntem ise “*karşı cevaplar stratejisidir*” ki saldırganlığı azaltan bir yöntemdir. Bu strateji çerçevesinde saldırganlık ve kızgınlık duygularına sahip olan kişi için pozitif duyguların hâkim olduğu ortamlar oluşturularak yıkıcı olan bu duyguları terk etmesi sağlanır. Olumlu duyguları karşı tarafa aksettirecek olan her türlü davranış, çatışmanın şiddetini düşürerek olumsuz duyguları azaltacak ülfetin ve ünsiyetin kapılarını aralayacaktır.¹⁴² Kağıtçıbaşı’nın sosyal çatışmaların çözümü, sosyal barış ve bütünleşmenin sağlanması hususunda vurgulamış olduğu önerilerini ve daha fazlasını Allah Teâlâ Kur’ân-ı Kerim’in birçok âyeti kerimesinde insanlığa bildirmektedir. Âl-i İmran sûresinin “*Allah’ın ipine hepiniz sımsıkı sarılın. Dağılıp ayrılmayın. Ve Allah’ın sizin üzerinizdeki nimetini hatırlayın. Hani siz düşmanlar idiniz. O, kalplerinizin arasını uzlaştırıp-ısrındırdı ve siz O’nun nimetiyle kardeşler olarak sabahladınız. Yine siz, tam ateş çukurunun kıyısındaiken, oradan sizi kurtardı. Umulur ki hidayete erersiniz diye Allah, size âyetlerini böyle açıklar.*”¹⁴³ âyeti bireyleri ve grupları birleştirecek, kaynaştıracak, ısrındıracak ortak hedefin Allah’ın ipi olan Kur’ân-ı Azimüşşan olduğunu insanların bilincine sunar.¹⁴⁴ Allah

¹³⁸ Özafşar vd., *Hadislerle İslam*, 4/364.

¹³⁹ *Kur’ân Yolu* (Erişim 01 Eylül 2022), el-Hucurât 49/10.

¹⁴⁰ Özafşar vd., *Hadislerle İslam*, 4/442; Karaman vd., *Kur’ân Yolu*, 5/93.

¹⁴¹ Allport, *Ön Yargının Doğası*, 321.

¹⁴² Kağıtçıbaşı - Cemalcılar, *Günümüzde İnsan ve İnsanlar*, 318.

¹⁴³ *Kur’ân Yolu* (Erişim 30 Ağustos 2022), Âl-i İmrân 3/103.

¹⁴⁴ Ebu’l-Fidâ İsmail İbn Kesîr, *Tefsîru’l Kur’âni’l Azîm* (Riyad: Dâru’t Tayyibeti lin’Neşr ve’t Tevzî’, 1999), 2/89.

Teâlâ'nın gökten sarkıtılmış ipi olan Kur'ân-ı Kerim'in öğreti ve prensipleri, bireysel ve toplumsal düşmanlıkları, çatışmaları yok edip kalpleri ısındırarak bireylerin kaynaşmasını, bütünleşmesini ve toplumsal uyumu sağlar. Toplumsal barışı yok eden her türlü olumsuz yaklaşım ve davranış ise her an içerisine düşüp yanılabilir ateşten çukurun kıyısına getirir fertleri. Kur'ân'ın ortak hedefleri doğrultusunda zihni yapısı şekillenen bireylerin var olduğu bir toplumda ön yargı duygusunun ve sebep olduğu ayrımcılık davranışının barınması mümkün değildir. Bu doğrultuda İslâm ahlakı; dili, ırkı, toprağı bir insanların temin edemediği birlikteliğı, barışı, kardeşliğı, toplumsal uyum ve teması farklı özelliklere sahip bireyler, ırklar ve toplumlar arasında inşa etmiştir.¹⁴⁵ Kur'ân'ın insanları iş birliğine ve ortak hedefler doğrultusunda hareket etmeye yönelik bir diğer çağrısı da *"Ey iman edenler! Hep birden barışa girin"*¹⁴⁶ âyetidir. Bu çağrıda Allah Teâlâ, inananların şahsında tüm insanları barış ve teslimiyet dini olan İslâm'a davet ederek bozguncu davranışların, yıkıcı yargıların, ayrılıkların, uzlaşmazlıkların, damgalayıcı üslupların zemin bulamayacağı bir sosyal yaşama dikkatleri çekmektedir.

Kağıtçıbaşı'nın önerdiği saldırganlığı azaltan ve sosyal barışı, beraberliğı sağlayan karşıt cevaplar teorisi ise şu âyette *"İyilikle kötülük bir olmaz. Sen (kötülüğü) en güzel olan davranışla sav; o zaman bir de göreceksin ki seninle aranızda düşmanlık bulunan kimse kesinlikle sıcak bir dost oluvermiş! Bu sonuca ancak sabırlı olanlar ulaşabilir, yine buna ancak (erdemlerde) büyük pay sahibi olanlar ulaşabilir."*¹⁴⁷ ibaresiyle Kur'ân-î ilke olarak zikredilmektedir. Kötü tutum ve muameleye maruz kalmak öteki bireyin benlik saygısını düşürürken bu tutumun sahibinin de olumsuz kişilik yapısını ortaya çıkarmaktadır. Toplumda yaygınlaşacak iyilikler iyilik yapanlara değer katarken iyiliğe muhatap olanlara da olumlu benlik algısı kazandıracaktır. Bu sayede olumsuz duyguların yol açtığı ön yargılardan kaynaklı düşmanlıklar izale edilerek olumlu duyguların temin ettiği dostluk ve kardeşliğe yerini bırakacaktır. Nitekim kötü muamelelere karşı iyilikle karşılık vermek; hilim, fedakârlık ve teennî ile hareket eden olgun kişiliğın ve sabrının gereğı olduğunu beyan etmektedir yüce rabbimiz.¹⁴⁸ Dolayısıyla her geçen gün insanların yalnızlığa ve yozlaşmaya gömüldüğü bir çağda iman ile ilintili olan kardeşlik ahlakına, sosyal barış ve teması temin eden selamlaşma ve iş birliğı gibi Kur'ânî ilkelere sarılmak en isabetli karar olacaktır.

¹⁴⁵ Karaman vd., *Kur'ân Yolu*, 4/643.

¹⁴⁶ *Kur'ân Yolu* (Erişim 31 Ağustos 2022), el-Bakara 2/208.

¹⁴⁷ *Kur'ân Yolu* (Erişim 31 Ağustos 2022), Fussilet 41/34-35.

¹⁴⁸ Karaman vd., *Kur'ân Yolu*, 4/710.

3.4. Akıl Etmek (Muhakeme)

Aceleci tutum, insanlara sorgulama (muhakeme) fırsatı vermeyen ve her türlü hatalı düşünce, karar ve adımın başlıca nedenidir.¹⁴⁹ Voltaire “*Peşin fikirler muhakemesiz hükümlerdir*”¹⁵⁰ der. Kalıpyargılar, akıl öncesi olup düşünmeden oluşturulurlar. Dolayısıyla ön yargılı kişi, ötekine yaşatacağı sıkıntıları sorgulamadan peşin hükme başvurmuştur.¹⁵¹ Sorgulamanın zemin bulamadığı ön yargı, insanı hakikate karşı kör kılmakta olup akli devreden çıkartmakta, cahilce ve sabit fikirlilikle yaklaşım sergileyen ön yargılı bireyler, zaman zaman yürekleri sızlatan acı sözler ve zalimce davranışlar ile insani ilişkilerin zarar görmesine sebebiyet vermektedirler.¹⁵² Muhakemeden yoksun ön yargılı tutumun yol açtığı zalimce davranışın bir örneği Hz. İbrahim ve kavminin şu diyalogunda açıkça görülmektedir: “*İbrâhim, ‘öyleyse Allah’ı bırakıp da size ne fayda ne de zarar veremeyen şeylere mi tapıyorsunuz? Size de Allah’ı bırakıp taptığımız bu şeylere de yuh olsun! Siz aklınızı kullanmaz mısınız?’ dedi. Putperestler, ‘Eğer bir şey yapacaksınız ‘yakın onu’ ve böylece tanrularınıza yardım edin!’ dediler.*”¹⁵³ Kavminin toplumsal hafızasına yerleşmiş kör bir taklit ile süregiden ilah anlayışını sorgulatmaya çalışan Hz. İbrahim, ön yargılı zihniyet tarafından tehlike olarak algılanmış ve ön yargıların sonucu olan şiddet davranışına başvurmuşlardır. Cehaletin yansması olan sorgulama yoksunluğunun ne derece düşmanca davranışlara yol açacağı bu âyeti kerimede gözler önüne serilmektedir. Akıl, bilgi ve sorgulamadan uzak irrasyonel yaklaşımın ortaya çıkardığı ön yargı, insanlar arası ilişkilerde grubun tamamına ya da grup üyesi bireylere yansıtılan düşmanlık biçimidir.¹⁵⁴ Kavminin Hz. İbrahim’i yakma girişimleri, Allport’un ifade ettiği ön yargının yol açtığı düşmanca tutumu ve insani ilişkilerin vardığı tehlikeli boyutu ortaya koymaktadır.

Kur’ân-ı Kerim’de aklını kullanmayan ve atalarından miras aldığı fikir ve inançlarla hareket eden bireylerin yahut grupların uyarıldığı ve kınandığı pek çok âyeti kerime mevcuttur. Bu uyarıların yer aldığı bir âyeti kerime’ de şudur: “*Onlara, ‘Allah’ın indirdiğine uyun’ denildiğinde ‘Hayır, atalarımızdan gördüğümüze uyarız’ dediler. Ya atalarının aklı bir şeye ermemiş, doğru yolu*

¹⁴⁹ Nuri Köroğlu, “Nefsin Hastalıkları: Acelecilik”, *nurikoroglu* (Erişim 06 Eylül 2022).

¹⁵⁰ Caner Kut, “Ön yargı”, *Genç Yorum Aylık Aktüel Gençlik Dergisi* (Erişim 06 Eylül 2022).

¹⁵¹ Kırılıoğlu, “Ön yargılar ve Sosyal Hizmet”, 26.

¹⁵² Jane Austen, *Gurur ve Ön Yargı*, çev. Hamdi Koç (Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, ts.), 124, 257,258,278.

¹⁵³ *Kur’ân Yolu* (Erişim 02 Eylül 2022), el-Enbiyâ 21/66-68.

¹⁵⁴ Allport, *Ön Yargının Doğası*, 42.

bulamamışlarsa!"¹⁵⁵ Vahiy yoluyla inkârcı gruba birçok gerçek bilgi ulaştırılmış olup bu bilgileri önceki bilgileri ile muhakeme etmeleri doğru yola erişmelerinde kendilerine yardımcı olacaktır. Fakat akıl ve irade yetilerini kullanmak yerine sabit fikirli olmakta ısrar ederek cahilce, delilsizce ve bilinçsizce atalarını taklit etme davranışını tercih etmişlerdir.¹⁵⁶ Atalarımızdan gördüğümüze uyarız ifadesi atalarının doğru yolda olduğunu ima eden kanıtsız, hatalı ve genelleştirici bir akıl öncesi bilgiyi ortaya koyar. İnkârcıların bu tutumu mutlak hakikat olan ilahi bilgileri yok sayarak ötelemekte, ön yargılı yaklaşımları vasıtasıyla kötü düşüncelerini ve hakikatten hoşlanmama duygularını da ortaya koymaktadır. Binaenaleyh egolarını tatmin eden düşünceleri vasıtasıyla ön yargılarını devam ettiren inkârcılar, cahiliye âdetlerine körü körüne uyum sağlamakta, inkârlarında kararlı ve ısrarlı olmaları hakikati işitme ve anlama istidatlarını kapatmaktadır.¹⁵⁷ Oysaki sorgulama yaparak olay ve olguları değerlendirmek, ön yargıların önüne set çekecek hakikatlere kapı aralayacaktır. Nitekim Kur'an-ı Kerim'in birçok âyeti akli muhakemeyi, deliller ile hareket etmeyi ve insana yaraşır bir hayat yaşamayı idraklere sunmaktadır.¹⁵⁸ Delilin ve akli sorgulamanın olmadığı bir anlayış, bireysel ve toplumsal değişim ve ilerlemenin önünde engel oluşturur.¹⁵⁹ Sosyo-psikolojik açıdan inkârcıların ön yargıya dayalı inkârı ve şirkte ısrarı, oluşturdukları sosyal düzenin ve refahın bozulmasından endişe duymalarına dayanır. Öyle ki putperestlik, bir inanıştan öte toplumsal yapılarını tanzim eden bir davranış kuralları içermektedir.¹⁶⁰ Allport, ön yargının doğası adlı kitabında "*bir kültürün kendisinin bazı pratiklerine biçtiği ahlaki değer*" olarak açıklar ön yargıyı.¹⁶¹ Kur'an perspektifinde inkârcıların inançlarına körü körüne bağlılığı ve değer atfetmesi, Allport'un ön yargı tanımına en güzel misaldir.¹⁶² Oysa yargıda bulunup hüküm verebilmede ölçünün ne olması gerektiğini şu ilahi öğretiyi bizlere beyan etmektedir.¹⁶³ "*Allah'ı bırakıp da taptıklarınız, sizin ve atalarınızın taktığı birtakım isimlerden başka bir şey değildir. Allah onlar hakkında herhangi bir delil indirmemiştir. Hüküm sadece Allah'a aittir.*"¹⁶⁴

¹⁵⁵ Kur'an Yolu (Erişim 02 Eylül 2022), el-Bakara 2/170.

¹⁵⁶ Karaman vd., Kur'an Yolu, 1/255.

¹⁵⁷ Kasapoğlu, İman Psikolojisi, 244.

¹⁵⁸ Kasapoğlu, İman Psikolojisi, 237; Kur'an Yolu (Erişim 02 Eylül 2022), el-Bakara 2/164; Kur'an Yolu (Erişim 02 Eylül 2022), el-Enbiyâ 21/10; Kur'an Yolu (Erişim 02 Eylül 2022), el-Hadid 57/17.

¹⁵⁹ Kasapoğlu, İman Psikolojisi, 239.

¹⁶⁰ Kasapoğlu, İman Psikolojisi, 240.

¹⁶¹ Allport, Ön Yargının Doğası, 40.

¹⁶² Allport, Ön Yargının Doğası, 42.

¹⁶³ Kut, "Ön Yargı" (2018).

¹⁶⁴ Kur'an Yolu (Erişim 06 Eylül 2022), Yûsuf 12/40.

Çıkan sonuç şu ki insan hakikate ulaşmak ve kararlarında isabet etmek istiyorsa düşünme şeklini değiştirmeli, sabit fikirlilikten kaçınmalı, hüküm vermeden ve bir inancı, bir bireyi, bir grubu kabul ya da ret etmeden önce akli ve nakli delilleri araştırılmalı ve mutlak hükmün yüce Allah'a ait olduğu bilinciyle hareket etmelidir.

3.5. Doğru Bilgi

Ön yargılar, düşünce ve davranışlarda farkında olunmadan gelişerek hayatın bir parçası haline gelmektedir. Bir kişi ya da gruba yönelik hissedilen ön yargı tutumunda bilhassa olumsuz duygu ve geçmişten gelen kalıpyargı denilen özet bilgiler yön verir insana.¹⁶⁵ Yeni bir bilgiye erişildiğinde muhakeme yapılarak olguya ilişkin kanıtlar tespit edilmesine rağmen kanıtı direnir ve varılan yargıda ısrar edilirse bu tutum ön yargıya işaret eder.¹⁶⁶ Bu meyanda ön yargılar ve damgalamanın oluşumunda en bariz etken doğru bilgi eksikliğidir. Eksik, yanlış, sınırlı bilginin var olduğu durumlarda kulaktan dolma kalıpyargılar zaruri olarak devreye girmektedir.¹⁶⁷ Bu noktada Kur'ân-ı Kerim, birçok mesajında yanlış ve kişisel arzulara dayalı bilgiyle hareket edenlerin akıbetini, bilgisizce davranmanın getirdiği sorumluluğu vurgulayarak doğru bilginin önemini ve gerekliliğini zikreder.¹⁶⁸ Özellikle kötü niyetli ve güvenilir olmayan bir kimse bir bilgi getirdiğinde ön yargılara zemin hazırlamaması, farkında olmadan masum birine zarar dokundurulmaması, doğru ve güvenilir bilginin elde edilerek hüküm verilmesi adına Allah Teâlâ, acele etmeden doğru bilgiyi araştırmacı olmaya davet etmektedir.¹⁶⁹ “Uzun vadede doğru bilgi insanî ilişkileri geliştiren kaynaştırıcı bir vasıttır.”¹⁷⁰ Acelecilik duygusuyla harekete geçen aceleci tutum ve davranışa sahip bir birey, durum ve olguların iç yüzünü araştırmadığı için ekseriyetle hem pişman olacağı konuşmalar yapar hem de pişmanlık duyacağı kararlar alır.¹⁷¹ İslâm ahlakında yasaklanan iftira, yalan, gıybet ve dedikodu Allport'un da vurguladığı üzere ön yargıların, dışlamanın, uzaklaşmanın, şiddetin

¹⁶⁵ Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı*, 541.

¹⁶⁶ Allport, *Ön Yargının Doğası*, 38.

¹⁶⁷ Gürel, “Ön Yargının Psikolojisi”, 124,125; Kağıtçıbaşı - Cemalcılar, *Günümüzde İnsan ve İnsanlar*, 153.

¹⁶⁸ *Kur'ân Yolu* (Erişim 06 Eylül 2022), Nûr 24/15; *Kur'ân Yolu* (Erişim 06 Eylül 2022), el-İsrâ 17/36; *Kur'ân Yolu* (Erişim 06 Eylül 2022), er-Rûm 30/29.

¹⁶⁹ *Kur'ân Yolu* (Erişim 02 Eylül 2022), el-Hucurât 49/6; Çağrııcı, “Teenni”, 40/270.

¹⁷⁰ Allport, *Ön Yargının Doğası*, 534.

¹⁷¹ Çağrııcı, “Teenni”, 40/271; el-Hucurât 49/6; *Kur'ân Yolu* (Erişim 06 Eylül 2022), el-Mâide 5/31; *Kur'ân Yolu* (Erişim 06 Eylül 2022), eş-Şuarâ 26/157.

oluşmasında etkili olan yanlış ve kirli bilgi kaynaklarıdır.¹⁷² Ön yargılı birey, bu yanlış ve kirli bilgi kaynaklarından kulağına fısıldanan bilgileri telaşla ölçüp tartmadan ve delillerini araştırmadan yayarak toplum hafızasında olumsuz kalıpyargıların yerleşmesine, sosyal çatışma ve çözülmeye, bireylerin ruh dünyasında tahriplere neden olmaktadır.¹⁷³ Hz. Aişe'nin yaşadığı ifk hadisesi bu durumu ortaya koyan ders verici bir olaydır.¹⁷⁴ Kötü niyetli bir grubun gerçeği yansıtmayan kanıtsız bir bilgiyi yani ön yargıya dayalı iftirayı dilden dile yaymasına karşılık Kur'ân ahlakı hüsnü zan yani olumlu yargı beslemeyi ve ithamlara hemen inanmamayı, doğruluğu bilinmeyen bir bilginin birey ve toplum açısından zararının azaltılması açısından tavsiye etmektedir.¹⁷⁵ Sosyal bir hastalık olan iftira, gıybet, dedikodu, lakap takmak (etiketleme), sûi zan (ön yargı), alay etmek gibi davranışlar Kur'ân'ın öğretilerinde kınanmakta ve yasaklanmaktadır.¹⁷⁶ Şu âyeti kerime de konumuza açıklık getiren uyarıları ile dikkate şayandır. “*Bunu işittiğiniz zaman mümin erkekler ve kadınların birbiri hakkında hüsn-i zan beslemeleri ve ‘Bu apaçık bir iftiradır’ demeleri gerekmez miydi?*”¹⁷⁷ Sosyal hayatta da şahit olduğumuz üzere eksik, yanlış, asılsız bilgidен hasıl olan sosyal hastalıklar, maruz kalan bireylerin ve yakınlarının şahsiyetlerini rencide etmekte, itibarsızlaştırmakta, benlik saygılarını düşürüp toplumdan tecrit edilmelerine, sosyal uyum sağlayamamalarına ve sosyal imkanlardan yararlanamamalarına yol açmaktadır.¹⁷⁸ Doğru bilgidен oluşmayan kalıpyargılar daima ön yargıların, etiketlemenin ve ayrımcılığın esas itici gücü olduğu unutulmamalıdır.¹⁷⁹

3.6. Adâlet

Adâlet, “*ferdî ve içtimaî yapıda dirlik ve düzenliği, hakkaniyet ve eşitlik ilkelerine uygun yaşamayı sağlayan ahlâkî erdem*”¹⁸⁰ olarak tanımlanır. Din, hem bireylerin kişisel eylemlerini hem de müşterek temayüllerini ilahi prensipler doğrultusunda

¹⁷² Allport, *Ön Yargının Doğası*, 44.

¹⁷³ Kader Çakır, “Ön Yargı”, *NetGaste*, ts. (Erişim 03 Eylül 2022).

¹⁷⁴ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 4/58.

¹⁷⁵ *Kur'ân Yolu* (Erişim 03 Eylül 2022), Nûr 24/12; Özafşar vd., *Hadislerle İslam*, 3/462.

¹⁷⁶ el-Hucurât 49/11; el-Hucurât 49/12.

¹⁷⁷ Nûr 24/12.

¹⁷⁸ Olcay Çam - Döndü Çuhadar, “Ruhsal Hastalığa Sahip Bireylerde Damgalama Süreci ve İçselleştirilmiş Damgalama”, *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi* 2/3 (2011), 137.

¹⁷⁹ Yılmaz vd., “Damgalama”, 52.

¹⁸⁰ Mustafa Çağrırcı, “Adâlet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/341.

yönlendiren ilahi bir güçtür.¹⁸¹ Dolayısıyla toplum yapısındaki bütünlüğü sağlayan ana etken, din ve dinin prensiplerinden yansıyan duygulardır.¹⁸² Yüce kitabımız Kur'an bütün insanların ortak yaratılış özü itibariyle eşit statüde varlıklar olduğunu, kadın-erkek, zengin-fakir, şu kabileden bu kabileden olmanın bir ayrıcalığı olmadığını, insanlar arasında eşitliği bozacak tek üstünlüğün takva ile mümkün olduğunu vurgulamaktadır.¹⁸³ İman ve takvanın ayrılmaz niteliği olan adâlet, ahlakın hâkim olduğu toplumların da en belirgin özelliğidir. Allah Teâlâ Nisâ 58'de "...insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adâletle hükmetmenizi emreder. Allah size ne güzel öğütler veriyor..."¹⁸⁴ buyurarak sosyal sınıflandırma yapmadan adâletin herkese şamil olduğuna ve toplum düzenini sağlamada adâletin tahkim edilmesinin önemine vurgu yapar.¹⁸⁵ O halde adâlet, herkes için ve her konu da tesis edilmelidir. Hakikatte yüce kitabımız, hitaplarında insanı bulunduğu toplumun bir parçası kabul ederek muhatap kabul etmekte, değer ve ilkeleriyle hem bireyi hem de toplumu inşa etmektedir.¹⁸⁶ Bu bağlamda farklı kültürlerle, dillere ve renklere bir yaratılış gerçeği, değer, zenginlik, tanışma, kaynaşma ve imtihan bilinciyle bakmak toplumsal adâletin, barışın ve sosyal bütünleşmenin önünü açacaktır.¹⁸⁷ Adâletin zikredildiği bir başka ayeti kerimede ise egonun öne çıkan dürtüleriyle benliğin kayrılması, grup içi kayırmacılık, grup dışındakilerin menfaatler çerçevesinde kayrılması yahut ayrımcılığın nesnesi yapılması yasaklanmakta, toplumsal düzenin muhafazası için her koşulda adâletin tesis edilmesi emredilerek şöyle buyrulmaktadır: "*Ey iman edenler! Kendinizin veya anne babanızın ve akrabanızın aleyhine bile olsa adaleti ayakta tutun, Allah için şahitlik eden kimseler olun. (İnsanlar) zengin olsunlar, yoksul olsunlar Allah onlara sizden daha yakındır. Öyleyse siz hislerinize uyup adaletten ayrılmayın. Eğer adaletten sapar veya üzerinize düşeni yapmaktan geri durursanız bilin ki Allah yaptığımız her şeyden haberdardır.*"¹⁸⁸ Sosyal ahlak cihetinden adâletin hem tarafsız hem de hakkaniyete uygun olmasının zaruriyeti ve aynı zamanda makam, zenginlik, akrabalık gibi faktörlerin hüküm vermede

¹⁸¹ Sevde Düzgüner, "Pro-Sosyal Davranışlarda Diğerkâmlığın (Özgecilik) Tanımı ve Konumu", *bilimname: Düşünce Platformu* 11/4 (2019), 353.

¹⁸² Mehmet Bayyığıt (ed.), *Kur'an Sosyolojisi Üzerine Denemeler* (Konya: Yediveren Kitap, 2003), 34.

¹⁸³ el-Hucurât 49/13.

¹⁸⁴ *Kur'an Yolu* (Erişim 06 Eylül 2022), en-Nisâ 4/58.

¹⁸⁵ Muhammed Aydın, "Toplumsal Eğitimde Kuran-ı Kerim'in Rolü", *IETC-ITEC International Educational Technology Conference*, (Ağustos 2019), 194.

¹⁸⁶ Aydın, "Toplumsal Eğitimde Kuran-ı Kerim'in Rolü", 201.

¹⁸⁷ İbrahim Aşlamacı, "Din Hizmetleri ve Din Eğitimi Politikalarının Birlikte Yaşama Kültürüne Etkisi", *Hz. Peygamber ve Birlikte Yaşama Hukuku* (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016), 470; el-Hucurât 49/13; er-Rûm 30 /22.

¹⁸⁸ *Kur'an Yolu* (Erişim 06 Eylül 2022), en-Nisâ 4/135.

işlevinin olamayacağı bu âyet ile sabittir. Binaen aleyh âyeti kerimede sosyal adâlete mâni olan hevâ, ön yargı gibi psikolojik ve akrabalık gibi sosyolojik etkenlerin ifade edildiği de müşahade edilmektedir.¹⁸⁹ Adâletin gerçekleşmesinde psiko-sosyal engel oluşturan hevâ'yı, “*Ey Dâvûd! Biz seni yeryüzünde halife yaptık; onun için insanlar arasında adaletle hükmet, nefsin isteklerine uyma, sonra seni Allah yolundan saptırır. Kuşkusuz, Allah yolundan sapanlara, hesap verme gününü unutmaları yüzünden çok ağır bir azap vardır.*”¹⁹⁰ beyanında da görmekteyiz. “*Hevâ, nefsin kötü arzulara karşı eğilimleridir.*”¹⁹¹ İnsanı bireyler arası ilişkilerde ölçülü hareket etmekten alı koyan hevâ'nın acelecilik, ön yargılı olma, etiketleme, ayrımcılık, bencillik, kayırmacılık, fırsatçılık gibi eğilimleri, adâlet duygusunu yok etmektedir.¹⁹² Ayrıca kin, nefret gibi olumsuz duyguların ortaya çıkaracağı grup ön yargısı ve adâlet ilişkisi de “*Ey iman edenler! Allah için hakkı ayakta tutun, adaletle şahitlik eden kimseler olun. Herhangi bir topluluğa duyduğunuz kin, sizi adaletsiz davranmaya itmesin. Adaletli olun; bu, takvâya daha uygundur. Allah'tan korkun. Şüphesiz Allah yaptıklarınızdan haberdardır.*”¹⁹³ âyeti ile ifade edilmekte olup toplumsal bütünlük açısından eşitliği, birliği, dirliği, güvenliği sağlayan Kur'anî erdemin adâlet olduğu vurgulanmaktadır. Tüm bu Kur'an öğretileri ışığında çıkan sonuç şudur ki toplum hayatında adâletin hâkim kılınabilmesinin esası Allah'ın emir ve tavsiyelerinin öncelenmesi, egonun kötü arzularının ise tezkiye ve ıslah edilmesidir. Aksi halde sekülerleşmenin, bireyselliğin, bencilliğin ve adaletsizliğin ön planda olduğu toplumlarda barış ve huzur mümkün olmayacak, adâletin yerini zulüm alacaktır. Bilinmelidir ki barışı, huzuru, mutluluk ve güveni besleyen ana ahlaki damar, adâlettir.¹⁹⁴

3.7. Güven

Selam kelimesi, yüce kitabımızda “*barış, esenlik, emniyet, güven, kurtuluş, doğruyu bulma*” anlamlarında kullanılır.¹⁹⁵ Nitekim barış; huzurun, adâletin ve güvenin olduğu ortamlarda tecelli eder ki Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamberde

¹⁸⁹ Abdurrahman Kasapoğlu, “Kur'an'da Adalet Psikolojisi: Adaleti Engelleyen Psiko-Sosyal Faktörler”, *Hikmet Yurdu Düşünce - Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*5/10 (2012), 66,71.

¹⁹⁰ *Kur'an Yolu* (Erişim 06 Eylül 2022), Sâd 38/26.

¹⁹¹ Mustafa Çağrıncı, “Hevâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/274.

¹⁹² Kasapoğlu, “Kur'an'da Adalet Psikolojisi”, 66,86.

¹⁹³ *Kur'an Yolu* (Erişim 07 Eylül 2022),el-Mâide 5/8.

¹⁹⁴ Halil Altuntaş, *Adalet* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018), 37,38.

¹⁹⁵ *Kur'an Yolu* (Erişim 09 Eylül 2022),el-Furkân 25/63; *Kur'an Yolu* (Erişim 09 Eylül 2022), Yûnus 10/25; *Kur'an Yolu* (Erişim 09 Eylül 2022), Tâhâ 20/47.

bireysel ve toplumsal hayata güvenin gerçekleşmesi adına birçok prososyal ilkeye yer vererek inananlara sorumluluklar yükler.¹⁹⁶

Güveni, “ötekinin sözlerinden, davranışlarından ve kararlarından insanın emin olması ve bu doğrultuda hareket etme istekliliği” olarak tanımlar McAllister.¹⁹⁷ Hz. Peygamber’in sosyal güvenliği inşa eden birçok hadisi bu tanım ile benzer anlam içeriğine sahiptir. Bunlardan birisi “Müslüman, Müslümanların elinden ve dilinden güvende olduğu kimsedir”¹⁹⁸ hadisidir.

Anti-sosyal tutum ve davranışlar, insanlarda “güvensizlik, yalnız hissetme, psikolojik bunalım, yetersizlik duygusu, çaresizlik, toplumdan soyutlanma” şeklinde psiko-sosyal rahatsızlıklara yol açmaktadır.¹⁹⁹ Tüm bu rahatsızlıkların ortadan kaldırmak için mücadele veren Allah Resulü, İslâm toplumunda emniyeti temin eden şöyle bir nasihat ve uyarıda bulunur: “Müslümanın Müslümana ırzı, kanı, malı haramdır. Müslüman kardeşini hor görmesi bir kişiye kötülük olarak yeter.”²⁰⁰ Barış, güven, esenlik ve huzur temelleri üzerine inşa edilen dinin fonksiyonlarından birisi de bireyin ruhi dengesini güven ekseninde muhafaza etmektir. Yapılan araştırmalar da ispatlamaktadır ki dini inanç ve uygulamalar; mutluluğu, yaşam doyumunu ve morali yükseltmektedir.²⁰¹

3.8. Hüsni Zan ve Hoşgörü

Zan, “Bir emareden hareketle ulaşılan bilginin, düşüncenin, tahminin, sanının ya da varsayımın adıdır.”²⁰² Lisânu’l Arab adlı sözlükte ise zan; şüphe duymak, itham etmek, kesin bilgiye erişmek, sûi zan, kesinleşmemiş düşünce ve kanaat şeklinde izah edilmektedir.²⁰³ Kindî ise zannı, “bir şeyin dış görünüşüne

¹⁹⁶ Metin Özdemir, “İslam’ın Barış Dini Olmasının Kur’ân-î Temelleri”, *International journal of Science Culture and Sport* (Ağustos 2015), 74.

¹⁹⁷ Mustafa Koç, “Psikolojik ve Pedago-Sosyo-Teolojik Açından Güven: Din ve Değerler Psikolojisi Perspektifinden Analizler”, *Hz. Peygamber ve Güven Toplumu Sempozyumu* (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017), 49.

¹⁹⁸ Buhârî, *Sahih-î Buhârî*, 1/29.

¹⁹⁹ Rasim Babahanoğlu, *Madde Kullanımı Nedeniyle Denetimli Serbestlik Tedbirine Tabi Tutulan Yetişkin Erkeklerde Damgalama ve Aile Aidiyeti Arasındaki İlişkinin İncelenmesi* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020), 6.

²⁰⁰ Ebü’l Hüseyin Müslim b. Müslim, *Sahih-î Müslim*, çev. Muhammed el-Fâriyâbî Ebü Kuteybe (Riyad: Dâr’ut Tayyibe, 1427), 1/32.

²⁰¹ Özafşar vd., *Hadislerle İslam*, 4/435,436; Emine Erdoğan, *Tanrı Algısı, Dini Yönelim Biçimleri ve Dindarlığın Psikolojik Dayanıklılıkla İlişkisi* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014), 42.

²⁰² İsfehânî, “Zan”, 957.

²⁰³ İbn Manzûr, “zan”, 6/30, 31.

bakarak hüküm verme” olarak izah eder.²⁰⁴ Allah Teâlâ Necm Sûresi 28’de “*Oysa onların bu konuda bir bildikleri yok; sadece zanna uyuyorlar. Zan ise asla gerçek bilginin yerini tutamaz.*”²⁰⁵ buyurarak zannın bilgi eksikliğinden kaynaklı bir durum olduğuna, net ve kesin bilgiye dayalı bir veri olmadığına, kişisel arzulara dayanarak tahminde bulunmanın hüküm verirken hakikatten saptıracağına işaret etmektedir. İlim, şüphe barındırmayacak şekilde hakikati içeren bilgi olarak zan kelimesinin zıddı anlam taşır. Dolayısıyla günümüz ifadesiyle ön yargı, Kur’ân’ın ifadesiyle zan, mesnetsiz kişisel bir düşünceyi, netlik içermeyen bir bilgiyi, güven vermeyen bir tahmini yansıtır.²⁰⁶ Yine zan ile hareket etmenin yeryüzündeki insanların çoğunda yaygın bir tutum olduğuna oysa zannın asılsız tahmin, varsayım ve yalan içerdiğine değinen Kur’ân âyetleri, insanları bu yanlış tutuma ve hatalı inanca karşı bilgilendirerek uyarmaktadır.²⁰⁷ Çoğunluğun takip ettiği metodu sorgulamaksızın kabul edip hayata aktarmak insanlığı gerçeğe ulaştırmaz. Çünkü zan, kişisel benliklere dayalı objektiflik taşımayan bir yaklaşımdır ki birey geçmişten gelen inançları ve bilgileri ile tahminde bulunarak olay ve olgulara tutum sergiler.²⁰⁸

Yaratılmışların en değerlisi, Allah Teâlâ’nın ruhundan üflediği en kıymetli varlık olan insan, insanlık niteliğiyle saygındır.²⁰⁹ İnsanın hem kendi onurunu ve saygınlığını hem de diğer insanların onurunu ve saygınlığını koruyabilmesi için sûi zanna karşı bilgilendirilmekte doğru yaklaşım olan hüsnü zan, tutum olarak tavsiye edilmektedir.²¹⁰ Mesele her ne olursa olsun kadın erkek cinsiyet ayrımı olmaksızın insana yaklaşan tutum hüsnü zandır.

Allport, hoşgörüyü şöyle tanımlar: Irk, renk yahut inanç ayrımı yapmaksızın her türlü bireyle dostane yakınlık kurmaktır ki birey çoğunlukla da hoş gördüğü şahsı beğenir.²¹¹ Tarhan ise hoşgörüyü negatif ve pozitif olarak ikiye ayırıp şöyle tarif eder: Negatif hoşgörü kibir barındıran hoşgörü olup muhatabı olan bireyden hoşlanmamasına rağmen ona katlanması fakat anlamaya çalışmamasıdır ki şahsın anlattıklarının dinlenilmesi yoluyla karşılıklı diyalog oluşturulmamasıdır.

²⁰⁴ Mustafa Çağrıncı, “Zan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/122.

²⁰⁵ *Kur’ân Yolu* (Erişim 02 Eylül 2022), en-Necm 53/28.

²⁰⁶ *Kur’ân Yolu* (Erişim 02 Eylül 2022), en-Necm 53/23.

²⁰⁷ *Kur’ân Yolu* (Erişim 02 Eylül 2022), el-En’âm 6/116; el-Hucurât 49/12.

²⁰⁸ Kasapoğlu, *İman Psikolojisi*, 219.

²⁰⁹ et-Tîn 95/4; *Kur’ân Yolu* (Erişim 06 Eylül 2022), el-İsrâ 17/70; *Kur’ân Yolu* (Erişim 06 Eylül 2022), es-Secde 32/9.

²¹⁰ el-Hucurât 49/12.

²¹¹ Allport, *Ön yargının Doğası*, 473.

Pozitif hoşgörü ise karşılıklı ilişkiye dayalı olup muhatabı anlamaya yönelik dinleme çabası ve yatay ilişkinin varlığında oluşur. Nitekim hoşgörüsüzlükle uyumsuzluk üretilirken, karşılıklı diyalog ve hoşgörünün neticesinde ise kardeşlik bağları ve toplumsal uyum tesis edilir.²¹² Hoşgörü sevgi esasına dayalı ahlaki bir erdem olarak Kur’ân-ı Kerimde emredilen ve bireyler arasında kini, nefreti, ayrışmayı, çatışmayı izale eden bir tutumdur. Başkalarının hoşgürüsünü arzulayan kişi öncelikle kendisi hoşgörülü olmaya çabalamalıdır ki bu hususu rahmet elçisi şöyle ifade etmektedir: “*Hoş gör ki hoş görülesin.*”²¹³ Hoşgörü ve kolaylık dini olan İslâm, hayatın her alanında hoşgörülü ve kolaylaştırıcı olmayı emretmektedir. Eyleme geçirmek noktasında zor bir tutum olan hoşgörü tutumuna, çağımızda insanoğlunun çok muhtaç olduğu apaçık ortadadır. Yüce kitabımız olan Kur’ân bir ruh disiplini olan hoşgörüyü Allah Resul’ünün şahsı manevisinde tüm insanlığa reçete olarak şu ibare ile önermektedir: “*Sen şimdi güzel olan hoşgörü yolunu tut.*”²¹⁴ Neticede insanlar, farklılıkları değil benzerlikleri dikkate alırsa hoşgörü ve diyalog temelinde daha sağlıklı ilişkiler kurarak ön yargıların önüne kolaylıkla geçecektir.²¹⁵

SONUÇ

Acelecilik, ön yargı, damgalama ve ayrımcılık olguları yalnızca psikoloji, sosyoloji ve sosyal psikoloji ilimlerinin konusu olmayıp insanı muhatap kabul eden hayat rehberi Kur’ân-ı Kerim’in’de temel konuları arasında yer almaktadır.

Bu araştırmada edinilen bulgular göstermektedir ki bireysel ve toplumsal yönleri olan acelecilik, ön yargı, damgalama ve ayrımcılık gibi anti-sosyo-psikolojik olgular, birbiriyle ilişkili olup bir psikolojik sürecin ürünleridir. Ayrıca acelecilik, ön yargı, damgalama ve ayrımcılık, el ele giden ve insanın ruhsal dengesini, sosyal barışı bozan, olumsuz tutum ve davranışlardır. Kur’ân’ın birçok kıssasında bu anti-sosyal tutum ve davranışlar, geçmiş ümmetler ve peygamberlerinin’de yaşadığı gerçeklikler olarak yer almakta, onların nezdinde tüm insanlığın ortak problemi olan bu sosyo-psikolojik olguların ıslahına yönelik birçok ilke ve öğreti tavsiye edilmekte, uyarıları dikkate almayanlar ise kınanmaktadır.

Analiz sonucu ulaşılan hakikat şu ki damgalama, ayrımcılık gibi nice kötülüklerin ana kaynağı olan ön yargıların ve tetikleyicisi aceleci fitratın ıslah edilebilmesi,

²¹² Nevzat Tarhan, “Kardeşliği Aralayacak Kapı: Diyalog”, *Hz. Peygamber ve Kardeşlik Hukuku* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012), 66,68.

²¹³ Özafşar vd., *Hadislerle İslam*, 3/407,408.

²¹⁴ Özafşar vd., *Hadislerle İslam*, 3/414; *Kur’ân Yolu* (Erişim 11 Eylül 2022), el-Hicr 15/85; *Kur’ân Yolu* (Erişim 11 Eylül 2022), el-Bakara 2/109; *Kur’ân Yolu* (Erişim 11 Eylül 2022), el-Mâide 5/13.

²¹⁵ Tarhan, “Kardeşliği Aralayacak Kapı”, 70.

bireysel ve toplumsal barışın, uyumun hâsıl olabilmesi için her bireyin zihni şemasını her toplumsal yapının toplumsal hafızasını Kur'ân ve sünnetin evrensel ilke ve değerlerini referans alarak şekillendirmesi elzem olup ahlaki yozlaşma ve toplumsal çözülmenin yaşandığı dünyaya karşı reddedilemeyecek hakikattir. Bugün İslâm'ın barış, sevgi, merhamet, hoşgörü, kardeşlik, hüsnü zan, güven, adâlet ve teennî gibi değerlerine muhtaç olan insanlık âlemi ancak bu değerlerle aradığı huzura, barışa ve emniyete kavuşacaktır.

Kısacası Kur'ân perspektifinde sosyal barışı sağlamanın yolu, insanlığın ortak paydası olan fitrata yönelerek Kur'ân'ın insanın doğasına hitap eden evrensel öğretileri doğrultusunda bireysel ve sosyal hayatı inşa etmektir.

Sonuç olarak, bu çalışmanın birtakım sınırlılıkları bulunmaktadır. Konu edinilen dört olgunun Kur'ân perspektifinde bir makale sınırları içerisinde detaylıca analiz edilmesi güç olup araştırmacılar tarafından tez gibi çerçevesi geniş bir araştırmada interdisipliner bir yaklaşımla ele alınması, bütüncül bir şekilde konunun anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

EK BEYAN / DECLARATION

Makalenin tüm süreçlerinde İLSAM'ın araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Birinci yazar % 20, ikinci yazar % 80 oranında katkıda bulunmuştur.

In all processes of the article, İLSAM's research and publication ethics principles were followed.

There is no potential conflict of interest in this study.

The author declared that this study has received no financial support.

The first author contributed 20% of the total, while the second author contributed 80%.

KAYNAKÇA

Açıkgöz, Ümran. *Gaziantep’te Öğretmenlerin Gözünden Yerli ve Suriyeli İlişkilerinde Ön Yargılar ve Toplumsal Mesafe*. Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.

Adler, Alfred. *İnsan Tanıma Sanatı*. çev. Kâmuran Şipal. İstanbul: Say Yayınları, 12. Basım, 2010.

Akçay, Şahander vd. *Makro Sosyal Hizmet Çerçevesinde Damgalama Üzerine Bir İnceleme*. İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Enstitüsü, Lisans Tezi, 2020.

Akyüz, İsmail - Kutlu, İhsan. “Sosyal Etki ve Şiddet Davranışı”. *Aile Eksenli Şiddetten Sosyal Travmalara*. ed. Mehmet Gür vd.243-251. Ankara: Hegem Yayınları, 2018.

Allport, Gordon W. *Ön Yargının Doğası*. çev. Nur Nirven. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları, 1. Basım, 2016.

Altuntaş, Halil. *Adalet*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Basım, 2018.

Aronson, Elliot vd. *Sosyal Psikoloji*. çev. Okhan Gündüz. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 1. Basım, 2012.

Aşlamacı, İbrahim. “Din Hizmetleri ve Din Eğitimi Politikalarının Birlikte Yaşama Kültürüne Etkisi”. *Hız Peygamber ve Birlikte Yaşama Hukuku*. 467-481. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1. Basım, 2016.

Austen, Jane. *Gurur ve Ön Yargı*. çev. Hamdi Koç. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, ts.

Aydın, Muhammed. “Toplumsal Eğitimde Kuran-ı Kerim’in Rolü”. *IETC-ITEC International Educational Technology Conference* (Ağustos 2019), 193-202.

Ayten, Ali vd. “Ruhsal Rahatsızlıklara Yönelik Bilgi Düzeyi ve Dindarlığın Ruhsal Rahatsızlıklara İlişkin Damgalama ile İlişkisi: Üniversite Öğrencileri Üzerine Nicel Bir Araştırma”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 20/2 (2020), 551-571.

Babahanoğlu, Rasim. *Madde Kullanımı Nedeniyle Denetimli Serbestlik Tedbirine Tabi Tutulan Yetişkin Erkeklerde Damgalama ve Aile Aidiyeti Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü,

Doktora Tezi, 2020.

Baltacı, Ali. "Psikolojik Yıldırma ve Örgütsel Bağlılık İlişkisinde Ön Yargının Aracılık Rolü". *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 3/1 (Haziran 2018), 141-161.

Bayram, Enver. "Kur'an'a Göre İnsani Şiddete Sevk Eden Zaaflar". *Aile Eksenli Şiddetten Sosyal Travmalara*. ed. Mehmet Gür vd. 135-147. Ankara: Hegem Yayınları, 2018.

Bayyigit, Mehmet (ed.). *Kur'an Sosyolojisi Üzerine Denemeler*. Konya: Yediveren Kitap, 1. Basım, 2003.

Bilge, Ayşegül - Çam, Olcay. "Ruhsal Hastalığa Yönelik Damgalama ile Mücadele". *TAF Preventive Medicine Bulletin* 9/1 (2010), 71-78.

Ceyhan, Semih. "Ünsiyet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012). 42/348-349.

Cüceloğlu, Doğan. *İnsan ve Davranışı*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 38. Basım, 2020.

Çağlan, Kevser. *Psikolojik Hastalıkların Yanlış Yorumlanması ve İnanç Eksikliği Olarak Damgalanması Sürecinde Manevi Destek İhtiyacı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Çağrı, Mustafa. "Hevâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*(İstanbul: TDV Yayınları, 1988). 17/274-276.

Çağrı, Mustafa. "Tenni". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2011). 40/270-271.

Çağrı, Mustafa. "Zan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2013). 44/120-122.

Çağrı, Mustafa. "Adâlet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988). 1/341-343.

Çakır, Kader. "Ön yargı". *NetGaste*, ts. Erişim 03 Eylül 2022

Çam, Olcay - Çuhadar, Döndü. "Ruhsal Hastalığa Sahip Bireylerde Damgalama Süreci ve İçselleştirilmiş Damgalama". *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi* 2/3 (2011), 136-140.

Çobanoğlu, Yavuz - Demir, Murat Cem. "Tunceli'de 'Öteki' Olmak: 'Öteki'nin,

‘Ötekisi’ne Bakışı Üzerine Bir Alan Araştırması”. *Turkish Studies* 13/8 (Eylül 2018), 509-524.

Doğan, Mebrure - Gülmez, Çiğdem. “Sabır Ölçeğinin Türkçeye Uyarlanması: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*0/42 (2014), 263-279.

Durmaz, Azize. *Alevi ve Sünnilerde Sosyal Kimlik ve Ön Yargı*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.

Düzgüner, Sevd. “Pro-Sosyal Davranışlarda Diğerkâmlığın (Özgecilik) Tanımı ve Konumu”. *bilimname: Düşünce Platformu* 11/4 (2019), 351-373.

Buhârî. *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh*. çev. Abdullah Feyzi Kocaer. 2 Cilt. Konya: Hüner Yayınları, 2009.

Erdoğan, Çetin. *İlköğretim Okullarında Güven Kültürü ve Ön Yargı ile İlişkisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012.

Erdoğan, Emine. *Tanrı Algısı, Dini Yönelim Biçimleri ve Dindarlığın Psikolojik Dayanıklılıkla İlişkisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014.

Erdoğan, Mehtap. *Bireysel ve Toplumsal Bir Durum Olarak Türkiye’de Ön yargı ve Ayrımcılık*. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.

Ergeshov, Ermamat. *Sosyal Yaşamda Ön Yarguların Aşılmasında Din Öğretimi Program Geliştirme Çalışmaları (Rusya Örneği)*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.

Ferâhidî, Halil ibn Ahmed. *Kitabu’l Ayn*. thk. Abdülhamid Hindavî. 4 Cilt. Beyrut Lübnan: Dâru’l Kütübü’l İlmiyye, 1424/2003.

Fichter, Joseph H. *Sosyoloji Nedir*. çev. Nilgün Çelebi. Ankara: Anı Yayıncılık, 4. Basım, 2019.

Gedikli, Fikret. “Sosyo Psikolojik Açından Kur’ân’da İnsan Onuru ve Ön Yargı İlişkisi”. *“Hz. Peygamber ve İnsan Onuru” Sempozyumu*. 180-194. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1. Basım, 2014.

Goffman, Erving. *Damga: Örselenmiş Kimliğin İdare Edilişi Üzerine Notlar*. çev. Ş. Geniş vd. Ankara: Heretik Yayıncılık, 1. Basım, 2014.

Göregenli, Melek. “Temel Kavramlar: Ön yargı, Kalıpyargı ve Ayrımcılık”.

Ayrımcılık: Çok Boyutlu Yaklaşımlar. ed. Kenan Çayır - Müge Ayan. 294. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 3. Basım, 2018.

Gürel, Nil. "Kişilik Psikolojisi, Ön Yargının Psikolojisi ve Kamuoyu Gordon Allport ve Walter Lippmann'ın Görüşleri Çerçevesinde Bir Değerlendirme". *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2/2 (2011), 100-133.

Gürses, İbrahim. "Ön Yargının Nedenleri". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/1 (2005), 143-160.

Hewitt, John P. - Shulman, David. *Benlik ve Toplum.* çev. Büşra Aktaş. İstanbul: Bilge Kültür-Sanat, 1. Basım, 2019.

İbn Kesîr, Ebi'l Fidâ İsmâil. *Tefsîru'l Kur'âni'l Azîm.* 8 Cilt. Riyad: Dâru't Tayyibeti lin'Neşr ve't Tevzî', 2. Basım, 1999.

İbn Manzûr. *Lisânu'l Arab.* 9 Cilt. Kahire: Dâr'ul Hadîs, 1434/2013.

İsfehâni, Râğîb. *Müfredât Kur'ân Kavramları Sözlüğü.* çev. Yusuf Türker. İstanbul: Pınar Yayınları, 2012.

Kağıtçıbaşı, Çiğdem - Cemalcılar, Zeynep. *Günümüzde İnsan ve İnsanlar: Sosyal Psikolojiye Giriş.* İstanbul: Evrim Yayınları, 13. Basım, 2012.

Karacoşkun, M. Doğan. "Kur'an Bağlamında Olumsuz Davranışlara Psikolojik Yaklaşımlar". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (2005), 87-100.

Karakuş, Abdulkadir. "Kur'an'a Göre Birlikte Yaşamın İlkeleri". *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (2018), 167-191.

Karaman, Hayrettin vd. *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir.* 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 4. Basım, 2012.

Karasakal, Şaban. *Kur'an ve Sosyal Psikoloji.* Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005.

Kasapoğlu, Abdurrahman. "İnkâr ve Acelecilik Karakteri". *Kelam Araştırmaları* 4/1 (Şubat 2006)91-112.

Kasapoğlu, Abdurrahman. "Kur'an'da Adalet Psikolojisi: Adaleti Engelleyen Psiko-Sosyal Faktörler". *Hikmet Yurdu Düşünce - Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 5/10 (2012), 61-105.

Kasapoğlu, Abdurrahman. *Kur'an'da İman Psikolojisi.* Konya: Selçuk Üniversitesi,

Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1996.

Kılıç, Sadık. “Acil Varoluşsal Eylem: İlahi Ebedi Öz’ü Güncellemeye Koşalım!” *İlahiyat Akademi Dergisi* 3 (2016), 1-7.

Kırılıoğlu, Mehmet. “Ön Yargılar ve Sosyal Hizmet: Sosyal Hizmet Bölümü Öğrencilerinin Kadına Karşı Ön yargıları”. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*22/1 (Nisan 2019) 25-41.

Koç, Mustafa. “Psikolojik ve Pedago-Sosyo-Teolojik Açından Güven: Din ve Değerler Psikolojisi Perspektifinden Analizler”. *Hz. Peygamber ve Güven Toplumu Sempozyumu*. 47-78. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1. Basım, 2017.

Köroğlu, Nuri. “Nefsin Hastalıkları: Acelecilik”. *nurikoroglu* Erişim 06 Eylül 2022. <https://nurikoroglu.com>

Kut, Caner. “Ön Yargı”. *Genç Yorum Aylık Aktüel Gençlik Dergisi*. Erişim 06 Eylül 2022. <https://www.gencyorumdergisi.com>

Müslim, Ebü'l Hüseyin Müslim b. *Sahîh-î Müslim*. çev. Muhammed Fâriyâbî Ebû Kuteybe. 2 Cilt. Riyad: Dâr'ut Tayyibe, 1. Basım, 1427.

Müslim, Ebü'l Hüseyin Müslim b. Haccâc. *Sahîhi Müslim*. çev. ebû Sahîb Kermî. Riyad: Beytü'l Efkâri'd Düveliyye, 1419/1998.

Myers, David G. *Sosyal Psikoloji*. çev. Serap Akfırat. Ankara: Nobel Yayıncılık, 10. Basım, 2019.

Narol, Süleyman. “İnsan Kelimesinin Kur’ân’daki Kullanımları Bağlamında Meallere Eleştirel Bir Yaklaşım”. *Bilimname: Düşünce Platformu* 35/1 (Nisan 2018), 477-504.

Özafşar, Mehmet Emin vd. (ed.). *Hadislerle İslâm*. 7 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1. Basım, 2014.

Özdemir, Metin. “İslâm’ın Barış Dini Olmasının Kur’ân-î Temelleri”. *International journal of Science Culture and Sport*(Ağustos 2015), 72-80. <https://doi.org/10.14486/IJSCS359>

Özmen, Sümeyye - Erdem, Ramazan. “Damgalamanın Kavramsal Çerçevesi”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 23/1 (2018), 185-208.

Peker, Murat. “Psikolojik Açından Ön Yargı ve Ayrımcılık”. *Ayrımcılık: Çok*

Boyutlu Yaklaşımlar. ed. Kenan Çayır - Müge Ayan. 294. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 3. Basım, 2018.

Sâbûnî, Muhammed Ali. *Safvetü't Tefâsîr: Tefsirlerin Özü*. çev. Sadrettin Gümüş - Nedim Yılmaz. 7 Cilt. İstanbul: İz Yayıncılık, 1. Basım, 2003.

Sağıroğlu, Ali Zafer. *Türkiye'de Etnisite, Din ve Ön Yargı: Üniversite Öğrencileri Örneği*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014.

Sönmez, Burçak. *Bekârlara Yönelik Kalıpyargıların Kalıpyargı İçeriği Modeli ile İncelenmesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.

Tarhan, Nevzat. "Kardeşliği Aralayacak Kapı: Diyalog". *Hız Peygamber ve Kardeşlik Hukuku*. 67-76. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. Basım, 2012.

Taş, Mehmet Ali - Tortumlu, Muhammet. "Sabır Eğiliminin Kariyer Kaygısı Üzerindeki Etkisinde Kararlılığın Aracılık Rolü". *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 14/1 (Ocak 2021), 1-17.

Tel, Havva - Ertekin Pınar, Şükran. "Ayaktan İzlenen Psikiyatri Hastalarında İçselleştirilmiş Damgalama ve Benlik Saygısı". *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi* 3/2 (2012), 61-66.

Toper, Mustafa - Cengiz, Aytül Ayşe. "Kişilik, Sosyal Baskınlık ve Ön Yargı: Eski Hükümlülere Yönelik Bir İnceleme". *Çalışma ve Toplum Dergisi* 62/3 (Ocak 2019), 30.

Tuna, Cem - Yıldırım, Yusuf. "Yunus Emre'nin Risaletü'n Nushiyye Adlı Eserinde Sabır Eğitimi". *Vefatının 700. Yılında Bizim Yunus Sempozyumu*. ed. Ramazan Ata vd. 1/33-42. Aksaray: Somuncu Baba Tarih ve Kültür Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayını, 2021.

Yaman, Erkan - Güngör, Halime. "Damgalama Eğilimine İlişkin Öğretmen Görüşleri". *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 0/18 (2014), 823-851. <https://doi.org/10.14520/adyusbd.780>

Yıldırım, Duran Ali. "Farklılık ve Birlikte Yaşama Kültürünün Kur'anî Temelleri". *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 17/34 (2019), 209-241.

Yıldız, Mustafa. "Komplike Bir Varlık Olan İnsanın Hasletleri: (Acelecilik Olma Yanı)". *Her Taraf* Erişim 03 Eylül 2022. <https://hertaraf.com>

Yılmaz, Yavuz vd. “Covid-19 ve Damgalama”. *Kocaeli Medical* 1 (2021), 47-55.

Zorlu, Mihrican - Çalım, Selda İldan. “İşyerinde Damgalama ve Ayrımcılık Faktörü Olarak HIV/AIDS”. *Çalışma ve Toplum Dergisi*0/35 (2012), 165-188.

Sos. Sosyoloji. “Aranan: Toplumsal Etkileşim”. Erişim 26 Ağustos 2022. <https://Dydkaya.Wordpress.Com>

Türk Dil Kurumu Sözlükleri. Erişim 24 Ağustos 2022. <https://sozluk.gov.tr>

Kur'ân Yolu. Erişim 08 Eylül 2022. <https://kuran.diyamet.gov.tr>